

SOVYET DEVRİNDE
SIRA DIŞI BİR KAZAK AYDINI: BAWIRJAN MOMIŞULI

An Extraordinary Kazakh Scholar in Soviet Era: Bavırjan Momişuli
Aşur ÖZDEMİR*

ÖZ

Bawırjan Momişuli, Kazakların yirminci asırda yetiştirdiği en önemli şahsiyetlerden biridir. 1917 Bolşevik İhtilali, 1930'lu yıllardaki açlık ve etnik temizlik, 1941-1945 Sovyet-Alman Savaşı gibi sadece bölge ülkeleri açısından değil dünya tarihi açısından büyük önem taşıyan olayları yaşayan Momişuli her zaman kendisi olmayı başarmıştır. Stalin döneminde bile kişiliğinden yani dilinden, görüşlerinden, örf ve âdetlerinden hasılı Kazaklığından taviz vermemiştir. Momişuli, Sovyet-Alman Savaşına başından sonuna kadar katılmıştır. Onun en önemli özelliklerinden biri de cepheye aldığı notlardan faydalanarak yazdığı eserlerle Kazak harp edebiyatının temelini atmış olmasıdır. Harp edebiyatının nasıl olması gerektiğini hem nazariyatta hem de uygulamada göstermiştir.

Momişuli din, siyaset, sanat ve edebiyat, tarih, dil gibi toplumu yakından ilgilendiren konulardaki fikirlerini hiç çekinmeden yüksek sesle dile getirmiş namuslu bir aydındır.

Anahtar Sözcükler: Kazak, Sovyet Devri, Fikir, Harp, Edebiyatı, Savaş, Gerçekçilik

ABSTRACT

Bawırjan Momişuli is one of the most important figures of Kazakhstan in 20th century. Having experienced some catastrophic events such as 1917 Bolshevik Revolution, famine and ethnic cleansing in 1930s and 1941-1945 Soviet-German War, which are very important not only for the regional countries but also for the entire world, Momişuli always managed to protect his strong character. Even in Stalin era, he never conceded from his character, language, ideas, customs and traditions, all of which means his Kazakh personality. Momişuli participated in Soviet-German War from beginning to the end. One of his most important features is establishing Kazakh war literature with his works that he has written by making use of the notes he had taken in the fronts. He has shown how war literature should be both in theory and practice.

Momişuli is an honest scholar who has, without any hesitation, spoken aloud his ideas on the social subjects such as religion, politics, arts, literature, history and, language.

Key words: Kazakh, Soviet era, Thought, War Literature, War, Realism.

Giriş

Yirminci yüzyıl bütün Orta Asya ulusları, dolayısıyla Kazaklar için büyük gelişmelere sahne olmuştur. Yaklaşık yüz elli yıldan beri doğrudan veya dolaylı olarak Rus hâkimiyetinde olan Kazaklar, Ekim 1917 İhtilali ile oldukça ümitlenmişler ve bu ümitleri Lenin'in ölümü ile sönmeye başlamıştır. Hürriyet ve

* Herson Devlet Üniversitesi, Ukrayna, asurozdemir@hotmail.com

istiklal hayal olmuş, bilakis Rus hâkimiyeti daha da güçlenmiştir. Diktatör Stalin, yaptığı uygulamalarla Kazak ulusunu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır.

1917 Ekim İhtilali'nden sonra çıkan iç savaşta büyük kayba uğrayan Kazak ulusu, 1932-1933 yıllarında Stalin'in *kolhozlaştırma* siyaseti yüzünden nüfusun yarısı açlıktan ölmüştür. Yine yirmili yılların sonunda başlayan *etnik aydın temizliği* harekâtı sonucunda ise binlerce Kazak aydını *vatan haini* yaftasıyla ya sürgüne gönderilmiş ya da idam edilmiştir. Kitapları yasaklanan bu aydınların adını anmak bile suç sayılmıştır. Kültür sahasındaki kıyım da devamlı değişen abece ile doruk noktasına ulaşmıştır. Arap harflerinin yerini önce Latin harfleri almış, aradan on yıl geçer geçmez de Kiril abecesi kullanılmaya başlamıştır. Yine otuzlu yıllardan sona resmî edebiyat akımı olarak *soysal* veya *sosyalist gerçekçilik* benimsenmiş ve edebiyat hayatı denetim altına alınmıştır. 1941 yılında başlayan Sovyet-Alman Savaşı'nda ise Kazakistan'dan cepheye giden bir milyon insandan ancak dörtte biri geri dönmüştür. Ellili yıllardan sonra Kazak dili ancak köylerde konuşulan bir dil hâline gelmiştir. İşte bütün bu olumsuzluklara rağmen Kazak ulusu benliğini koruyarak bugünlere ulaşmıştır. Bunda her şeye rağmen Kazak olduğunu unutmayan ve milletinin selameti için çalışan Bawırjan Momışulu gibi gerçek kahramanların rolü büyüktür.

Hayat Hikâyesi ve Eğitimi Çocukluğu

Bawırjan Momışulu, Jambıl vilayeti Juvalı ilçesinin Kölbastaw *awıl*ında 12 Aralık 1910 tarihinde dünyaya geldi. (Qısqaşa Entsiklopediya 1984: 435) Babası Momınalı, dedesi İymaş, ninesi ise Qıztuwmas'tır. Anası Raziya, Bawırjan üç yaşlarında iken ölmüştür. Böylece öksüz kalan Bawırjan, ninesinin elinde yetişmiştir. (Momışulu 1975: 4) Bawırjan'ın çocukluğu, çadırlardan kurulu Kölbastaw *awıl*ında yani obasında geçer. Bu *awıl*, her şeyiyle tam bir Kazak muhitidir. Bawırjan'ın sonraki hayatında da bu çevrenin çok büyük izleri görülecektir. Kendisi bu konuda şunları anlatır: "*Bazen talim terbiye gördüğüm ve örnek aldığım, ders okuduğum hocalarımı hatırlayıp dalar giderim. Bu tath demlerde gözümün önüne ilk önce ebeveynimin ve köy büyüklerinin hayali gelir. Onların etkisi diğer insanlardan daha baskındır... Çünkü, büyüdükçe birçok muallim ve üstadım oldu; onlardan da çok şeyler öğrendim. Fakat hiç biri bana ninem, babam, annem ve köyün muhterem büyükleri kadar talim ve terbiye yönüyle etki edememiştir.*" (Momışulu 1975: 20)

Bawırjan'ın eğitiminde ve yetişmesinde en önemli rolü ninesi Qıztuwmas oynar. Çünkü öksüz kaldıktan sonra ninesi, Bawırjan'a âdeta ana olmuştur. Qıztuwmas, Kazak örf ve âdetlerine çok sıkı bağlıdır. Qıztuwmas ninenin

anlattığı masallar da küçük Bawırjan'a büyük etki etmiştir. Amcası Momınqul da Bawırjan'ın üzerinde büyük tesiri olan bir insandır. Çünkü Bawırjan'a erkek olarak en yakın kişi, bir nevi ağabey rolü üstlenen Momınqul'dur.

Bawırjan, ilk eğitimini babasından almıştır. Devrine göre bilgili ve aydın bir kişi olan Momış, bildiklerini oğluna da sistemli bir şekilde öğretmeye başlar: *"Babası, Bawırjan'a çocukluğundan itibaren Arap ve Rus alfabesi ile aritmetik öğretmeye başlar. Kış gecelerinde oğluna kıssalar, şiirler ve destanlar okur; birçok masal anlatır, bunun yanında Momış, oğlunu Rusça öğrenmeye teşvik eder."* (Mırzaxmetov 1991: 130)

Yirminci asrın bütün felaketlerini yaşayan Bawırjan Momışulı'nın çocukluk yıllarında ağırlığını hissettiği tarihi vakalardan ilki 1916 yılındaki iç savaştır. Rus Çarı II. Nikolay'ın Kazakların askere alınmasını emreden fermanından sonra halk ayaklanmış, Kazak milisleri ile Rus ordusu arasında büyük kanlı çatışmalar olmuştu. Uşqan Uya adlı kitabında savaş sözünü ilk ne zaman duyduğunu bilmediğini, 1916 olaylarını da ayrıntılarıyla hatırlamamasına rağmen kadınların ağlamaları, erkeklerin korku dolu gözleri ve güneş tutulmasının gözünün önünden hâlâ gitmediğini belirtir. (Momışulı 1975: 45) Bolşevik ihtilali yıllarındaki karışıklık, belirsizlik ve iç savaş ortamı da Bawırjan'ı oldukça etkilemiştir: *"Halkın uğursuz yıl, yılan yılı, açlık yılı olarak adlandırıldığı 1917-1918 yılları bütün sıkıntı ve zorluklarıyla hatırımdadır. İki yıl müthiş bir kuraklık oldu. Yerden hiçbir şey çıkmadı. İlkbaharda bile yeşil ot bitmedi; her yer sapsarı bir görünüm aldı. Hayvanlar ağzına bir tutam yeşil ot bile alamadan bozkırda sabahtan akşama kadar gezdi. (Hayvanlardan) Başka hiçbir geçim kaynağı da yoktu. Kış geldiğinde ise bütün hayvanlar kırıldı..."* (Momışulı 1975: 47)

Ninesinin ölümü sadece Bawırjan için değil bütün aile için felaket olur. Momışulı bunu *"Hepimiz komutanımı yitirmiş asker gibi bitkin ve şaşkın dolaşıyorduk."* (Momışulı 1975:124) cümlesiyle çarpıcı bir şekilde ifade eder.

Bawırjan Momışulı'nın Ruslarla ilk yakın ilişkisi çocukluk yıllarında olmuştur. Bu, onun hayatının akışını değiştirecek bir vakadır. Çarlık devrinde de Kazakistan'a Ruslar yerleştirilmişti. Bunlar mujiklerdi. Mujikler köylerde yaşarlar, toprak Kazakların olduğu için onlarla ortaklık ederlerdi. Momışulı ailesi de Yevgenevka köyünden Gonçarov ailesiyle ortaklık kurar. Bawırjan'ın Ruslarla ilk yakın teması bu şekilde olur. (Momışulı 1975: 125). Bawırjan'ın ailesi, Gonçarovlardan ekinciliği öğrenir. Bawırjan ise arkadaşı Vasil'den Rusça öğrenmeye başlar. Bunda babasının teşvikinin rolü büyük olmuştur. Nitekim köyde okul olmadığı için Momış, oğlunu Rus köyündeki mektebe verecektir. Ancak bu meseleyi yaşı çok küçük olmasına rağmen önce oğluyla konuşur. Onu Rus okuluna vermek niyetinde olduğunu, Rus okulunda hayatı tam anlamıyla

öğreneceğini, çünkü bu okulların bilime önem verdiğini belirtir. (Momışulu 1975: 191)

Okul Hayatı ve Gençliği

Bawırjan'ın okula başlaması çevrenin karşı çıkması üzerine oldukça zor olur. Mesela amcası Momınqul Bawırjan'ın Rus okulunda Hıristiyanlaşacağı düşüncesindedir. Fakat Momış, bu sözlere kulak asmaz. Oğlunun Müslümanlığı bildiğini, Rusça okumakla dininden dönmeyeceğini söyler. (Momışulu 1975: 192) Neticede Bawırjan'ın Rus mektebinde okumasına karar verilir. Bawırjan, Yevgenevka'da Gonçarovlar'ın evinde kalacaktır. Böylece Bawırjan'ın okul hayatı başlar.

Bawırjan'ı okuluna teslim eden amcasının verdiği öğüt çok manidardır. Momışulu bunu şu cümlelerle anlatır: "*Amcam, 'Edepli ol, kötülerle dost olma. Derslerine iyi çalış. Domuz eti yeme. Rusların tanrısına ibadet etme.'* diye sıkıca tembihledikten sonra atına bindi ve köye gitti." (Momışulu 1975: 194)

Bawırjan'ın burada bir müddet okur. Rusça öğrenmeye başlar. Birkaç ay sonra Evliyaata (Taraz) yakınlarındaki Üşbulaq mevkisinde bulunan *Asa Yatılı Mektebi*'ne girer. (Mırzaxmetov 1991: 132) Bawırjan'ın komünizmle tanışması da bu mektepteki Lena ve Maşa adlı Rus kız kardeşler sayesinde olur. Momışulu bu tanışmayı şöyle anlatmaktadır: "*Ruslar bizim mektebe Komsomol (Genç Komünist) Örgütü tarafından gönderilmişti. Komünist Parti, piyoner (öncü komünist) kavramlarını da ilk defa bu kızlardan işitmiştik. Rusçamızınzayıf olduğunu bildikleri için her sözü bize iyice anlatırlardı. Büyük önderler Marks, Engels ve Lenin'in duvardaki resimlerini göstererek onları bize kısaca tanıtan da, sonra mektepte Piyoner Örgütü'nü kuran da bu kızlardı.*" (Mırzaxmetov 1991: 133)

Bawırjan, mürebbisi olan bu kızların teşvikiyle 1923 yılında *piyoner* olur. (Mırzaxmetov 1991: 137) Birkaç yıl sonra yine bu mektepte *komsomol* yani genç komünist olur. Bawırjan Momışulu, çocuk denecek yaşta komünist olmasına rağmen *İkinci Dünya Savaşı*'na *Komünist Parti* üyesi olmayan bir subay olarak katılır. Niçin partiye üye olmadığını soran generaline, 1936 yılı Uzak Doğu'da askerî seferde bulunduğu sırada komsomolluk kartını kaybettiğini, ayrıca Komünist Parti üyeliğine hazır olmadığını belirtmiştir. (Momışulu 1959: 201) Ancak, Momışulu 1942 yılında Komünist Partisi'ne üye olmuştur.

1925 yılında *Asa Yatılı Mektebi*'nin dördüncü sınıfını bitiren Bawırjan, şehir yatılı mektebine geçer. Bu arada *Şırğanaq'a* mal mülk sayımına da gönderilir. Bawırjan, şehir yatılı mektebinde çok fazla kalamaz. Çünkü öğretim yılı başlar başlamaz beşinci sınıf öğrencilerinin Şımkent'teki *Kazak Orta Mektebi*'ne gönderilmeleri emri gelir. 1928 yılında *Şımkent Orta Mektebi*'ni

pekiyi derece ile bitiren Bawırjan'ın esas maksadı üniversite okumaktır. Arkadaşlarıyla birlikte *Vilayet Eğitim Müdürlüğü*'ne giderek bu konuda yardım ister. Kendilerine *Orınbor Eğitim Enstitüsü*'ne' gidebilecekleri belirtilir. Yüzlerce kilometre yol katederek Orınbor'a gelirler. Fakat Enstitü müdürü, kontenjanın dolduğunu söyleyerek onları kabul etmez. (Mırzaxmetov 1991: 159)

Bawırjan Orınbor'dan döndükten sonra tekrar Eğitim Müdürlüğü'ne giderek iş ister. Bunun üzerine öğretmen yetiştirme kurslarına katılması tavsiye edilir. Bu kursu 1928 yılında başarıyla tamamlar ve Sarısuw'a gönderilir. Burada iki yıl ilkokul öğretmenliği yapar. (Nurşayıqov 1992: 23) Sonra hiç beklenmedik bir anda *Komünist Parti İlçe İcra Kurulu* sekreterliğine atanır. Bu görevi üç yıl sürdürür Bundan sonra altı ay *polis şefliği* yapar. Hastalandığı için bu görevden kendi isteği ile ayrılır. İyileşince *İlçe Tarım İdaresi*'ne müdür tayin edilir. Fakat Momışuli, tarımdan anlamadığını, kendisinin eğitimci olduğunu ve öğretmenlik yapmak istediğini belirterek bu vazifeyi kabul etmez. "Kurbağa" diye hakaret ettiği için parti sekreteri ile tartışır. Sonunda verilen işi yapmadığı gerekçesiyle *Parti*'den de sendikadan da ihraç edilir. (Nurşayıqov 1992: 43). Ancak, Momışuli çok geçmeden bir tanışı vasıtasıyla üyelik kartlarını geri almayı başarır. Tekrar üniversite okuma yollarını araştırmaya başlar. Almatı'ya giderek *Tıp Enstitüsü*'ne yazılır. Morgda ölümlerden korktuğu için ilk dersten sonra buradan ayrılır. *Tarım Enstitüsü*'ne girer. Fakat dersleri iyi olmadığı için üç dört ay sonra da buradan ayrılır. (Nurşayıqov 1992: 47) Böylece bütün okuma teşebbüsleri sonuçsuz kalır.

1931 yılında Timofey Dubovik adlı arkadaşının müdürü olduğu *Şımkent Sanayi Bankası*'na memur olarak girer. Burada bir yıl kadar çalıştıktan sonra 1932 yılında askere alınır. Askerliğini Tirmiz'de yapar. Askerden dönüşü Şımkent'teki eski işine tekrar başlar. Birkaç ay sonra bankanın müdürü değişir. Dubovik'in yerine Marçenko adlı birisi müdür olur. Momışuli, bu ilkesiz ve korkak adamla çalışmaz ve istifa eder. (Nurşayıqov 1992: 70)

Şımkent'teki bankadan ayrıldıktan sonra talih yüzüne güler. İstifa ederek gösterdiği asillikten sonra Almatı'ya çağrılır ve *SSCB Sanayi Bankası*'nın Almatı Şubesi'ne danışman atanır. Burada bir yıl çalıştıktan sonra banka tarafından eğitim için bir yıllığına S. Petersburg'daki *Maliye Akademesi*'ne gönderilir. 1935 yılında burayı başarıyla bitirir. Sonraki gelişmeleri Momışuli şöyle anlatır: "Döndükten sonra eski yerim hâlâ boştu. İktisat danışmanı olarak tekrar işe başladım... 1935 yılının güzünde bir aylığına askere çağrıldım. İhtiyat askeri olan komutanlar, Taşkent'te toplanmıştı..." (Nurşayıqov 1992: 84)

Momışuli, bir ay sonra Almatı'ya döner ve bankada başdanışman olarak göreve başlar. Lakin 1936 yılında tekrar askere alınır. Böylece Momışuli'nin hayat tarzı hâline gelecek olan askerlik hayatı başlar.

Askerlik Hayatı

1935 yılındaki bir aylık askerliği döneminde başarılı çalışmalarıyla göze girmiş olması Momışulı'nın hayatının akışını değiştirir. Kendisi de bunu "Eğer o zaman çok göze girmiş olmasaydım, başka bir Bawırjan olurdu..." (Nurşayıqov 1992: 85) sözleriyle ifade etmektedir. Momışulı, ikinci çağırılışında Kazak Askerlik Dairesi tarafından Mart 1936'da Taşkent'e gönderilir. Taşkent'te çok kalmaz ve alay ile birlikte Uzak Doğu'ya gider. Momışulı 1940 yılının başında Uzak Doğu'dan ayrılır. Üsteğmen rütbesiyle karargâh komutanı birinci yardımcısı olarak Kiev'e tayin edilir. (Nurşayıqov 1992: 126)

Momışulı yeni işine başlamak üzere Kiev'e gider. Ancak, Kiev'den Jitomir'e gönderilir. Burada birkaç ay çalıştıktan sonra Almatı'ya tayin edilir. 1941 yılının Ocak ayına kadar Asker Alma Dariresi'nde çalışır. Sovyet-Alman Savaşı başlayınca 316. Tümen'de tabur komutanlığı yapar. Bu vazifeyi 26 Kasım 1941 tarihine kadar yürütür. (Nurşayıqov 1992: 128)

1941 yılında Almanya, Rusya'ya saldırır. Cepheye milyonlarca asker sevk edilir. Bu arada Bawırjan Momışulı'nın görev yaptığı 316. Tümen de cepheye gider. Momışulı, üsteğmen olarak girdiği savaştan albay olarak çıkar. Özellikle Moskova savunmasında büyük kahramanlık gösterir. Savaşta üsteğmen rütbesiyle alay komutanı olan tek askerdir. Momışulı savaşta kahramanlığı, cesareti, sebatı ve sabrı ile dikkatleri çekmiştir. Askerleri tarafından da sevilmiştir. Savaş yıllarında iki yüz yedi çarpışmaya katılmış, üç kere ağır yaralanmıştır. (Mırzaxmetov 1991: 203) Tam dört yıl savaşmıştır.

9 Mayıs 1945'te savaş biter. Savaşın sonu Momışulı, eylül ayına kadar Baltık Askerî Bölgesi'ndeki 9. Tümen'in komutanlığını yürütür. Sonra Moskova'ya Personel Dairesi'ne çağırılır. 1946 yılının Ocak ayında K. E. Vorşilov Yüksek Askerî Akademisi'ne girer. 1948 yılında akademiden mezun olur. (Nurşayıqov 1992: 314) Akademiyi bitirdikten sonra Personel Dairesi'nin emrine verilir. Kendisine Kafkasya'da Tugay Komutanlığı teklif edilir. "Ben tümen komutanıyım. Ayrıca akademiye de bitirdim. Tugay komutanlığı kabul etmiyorum." (Nurşayıqov 1992: 322) diyerek bu görevi reddeder. Bunun üstüne kendisine karargâh komutanlığı teklif edilir. Etkin askerlik yapmak istediğini söyleyerek bunu da reddeder. Fakat bu çok önemli görevi reddettiğine sonra pişman olduğunu belirtmiştir. (Nurşayıqov 1992: 323)

Momışulı, iş beğenmediği için altı ay işsiz kalır. Sonra başka boş yer bulunmadığı için geçici olarak Sibiryaya'ya tugay komutanı yardımcısı tayin edilir. Sibiryaya'da bir yıl kalır. Moskova'daki Askerî Akademi'nin Genel Taktik ve Harekât Kürsüsü Profesörlüğü'ne atanır. Askerî Akademi'de beş yıl ders verir. Momışulı, burada ders veren ilk ve tek Kazak'tır. 1955 yılında kendi isteği ile emekli olur.

Momışuli emekli olduktan sonra bütün mesaisini yazarlığa hasretmiştir. Bir başka deyişle akerî hayatı bitikten sonra gerçek anlamda edebî hayatı başlamıştır. Emeklilik yıllarında *Sovyetler Birliği*'ni gezmiş, özellikle Kazakistan'ın birçok yerini dolaşmış, halkın içine girmiştir. Ömründe bir kere yurt dışına çıkmıştır. O da 1963 yılının Kasım ayında turist olarak Küba'ya yaptığı seyahattir.

Bawırjan Momışuli'nin altmışıncı yaş günü Almatı'da *M. Āwezov Tiyatrosu*'nda büyük bir törenle kutlanır.

Momışuli, 10 Haziran 1982 yılında Almatı'da öldü.

Dikbaşlılığı, ilkelî kişiliği ve milliyetçi görüşleri yüzünden alamadığı *Sovyetler Birliği Kahramanı* unvanı, ancak öldükten sekiz yıl sonra Nursultan Nazarbayev'in teklifi ve Gorbaçov'un kararnamesi ile verilmiştir.

Edebî Hayatı

Dimitriy Sinegin'e göre Bawırjan Momışuli'nü edebiyat sahasına getiren savaştır. (Mırzaxmetov 1991: 168) Bu yargı doğrudur ancak, Bawırjan Momışuli'nde savaştan önce bir edebî altyapı oluştuğunu yani edebiyata hazır bir şekilde bulunduğunu da belirtmek lazım. Savaş, daha çok onu konu ve üslup yönünden etkilemiştir. Çünkü bir ikisi hariç bütün yazdıklarının konusu savaştır. Edebî şuur altının oluşmasında yaşadığı çevrenin çok büyük etkisi olmuştur. Momışuli bunu *Uşqan Uya* kitabında etraflıca anlatmaktadır. Momışuli tam bir Kazak muhitinde yetişmiştir. Kazak örf âdetleriyle, Kazak halk edebiyatı verimlerini dinleyerek büyümüştür. Babasından, ninesinden ve köy büyüklerinden masallar, kıssalar ve destanlar dinlemiştir. *Uşqan Uya*'da bunu şöyle anlatır: “*Uzun kış gecelerinde babam, bize masal anlatırdı. Şiir öğretir, yüksek sesle kitap okurdu. Çağatayca okuyordu galiba; çünkü cümlelerde 'boladur', 'geledur', 'beredur', 'işbu' sözlerini çok işitiyorduk. Anlamadığımız bazı sözleri babam ayrıntılarıyla anlatırdı.*” (Momışuli 1975: 65)

Yine, köyde akşamları yaşlıların yaptıkları sohbetler de Bawırjan'ın edebî âleminin ve şuur altının oluşmasında etkili olmuştur. Bawırjan Momışuli, ilk üstadlarını ilk mürebbilerini hiçbir zaman unutmamıştır. Bu ilk üstadları ise babası, ninesi ve köy büyükleridir. (Momışuli 1975: 20)

Bawırjan'ın edebî ve fikrî dünyasını etkileyen önemli unsurlardan birisi de çağdaş Kazak aydınları ve edipleridir. Bu da yine çocukluk devresinde başlamış, bütün hayatı boyunca devam etmiştir. Nitekim kendisi de “*Babam keyifli vakitlerinde bize Abay'ı anlatırdı.*” (Momışuli 1975: 129) der. Şımkent'te okurken edebiyat öğretmeni Tännirbergen Otarbayev'in de bu konuda büyük rolü olmuştur: *Bawırjan Batır* ve *Aqıyqat pen Añız* kitaplarında bu gerçeği kendisi de dile getirir: “*Kazak Dili ve Edebiyatı öğretmenimizin dediğine göre Kazakların*

Axmet Baytursunulı'ndan³ büyük dilcisi, Mağjan Jumabayulı'ndan⁴ da büyük şairi yoktu. (Mırzaxmetov 1991: 148) *"Kazak âdetleri ve halk edebiyatı ile yetiştim. Biraz büyüyünce Abay'ı okudum. Säker⁵, Säbiyt⁶ ve İliyas'ın⁷ kitaplarıyla büyüdüüm."* (Nurşayıqov 1992: 330, 331).

Çok okuyan Momışulı, cephede bile kitap okumayı sürdürmüştür. Kazakistan'da çıkan kitapları yakından takip ettiği *Aqıyat pen Añız*'daki şu ifadelerden anlaşılmaktadır:

"Tolstoy'un Savaş ve Barış romanını, Sivastopol Hikâyeleri'ni; Puşkin ile Lermontov'un askerî nesirlerini; Amiral Nahimov, Amiral Makarov ve İngiliz amirali Nelson'un kitaplarını okudum. Kazakça kitaplardan ise Abay'ı hiç bırakmadım... Moskova yakınlarında cephedeyken Kazakistan'dan Şoqañ Wälihanov'un eserlerinin eski baskısını getirttim. Abay romanının birinci kitabı da savaşta elime geçti. ... Hiç tanımadığım iki kişiden de kitap geldi. Bunlar Ömer Hayyam'ın şiirleri ile Sadı'nın Bostan'ı idi. İki kitabı da Moskovalı hanımlar göndermiş." (Nurşayıqov 1992: 24, 25)

Bawırjan Momışulı'nın yasak olmasına rağmen Axmet Baytursunulı'nın *Masa* (Sivrisinek) ve *Qırıq Mısal* (Kırk Hayvan Masalı) adlı kitaplarını sakladığını, bunları gizli olarak genç kuşakların okumasını sağladığını R. Nurğalıy anlatmaktadır. (Nurğalıy 1997: 423.)

Edip olarak Bawırjan Momışulı'nın beslenip etkilendiği diğer bir kaynak ise Rus ve Batı edebiyatıdır. Nitekim kendisi *"Severek okuduklarım Fransız, Rus ve İspanyol klasik yazarlarının kitaplarıdır."* (Nurşayıqov 1992: 22) demektedir.

Bawırjan Momışulı, özellikle okul hayatından itibaren Ruslarla iç içe yaşamış, Rus kültürü, yaşayış tarzı ve edebiyatından etkilenmiştir. Fakat hiçbir zaman Kazak olduğunu unutmamıştır. Bunu müellif şöyle dile getirir: *"Ben yüzde yüz Kazak'ım, fakat Rusça yazıyorum. Kazakların 'küçük hesaplarıyla' işim yok. O hayat, sanatın düşmanı."* (Mırzaxmetov 1991: 275) Bu ifadelerde bir serzeniş, hatta bir eleştiri sezilmektedir. Rusça yazma meselesini ilk eserleri için söylemiş olmalıdır. Çünkü daha sonraki eserlerini çoğunlukla Kazakça yazmış, bazı eserlerini ise Rusça kaleme almıştır.

Bawırjan Momışulı, yazar olmasında etkili olan dört unsuru şöyle sıralıyor: *"Benim yazar olmamı sağlayan dört etken şunlardır: Kazak edebiyatı, Rus edebiyatı, hayat ve Askerî Akademi."* (Nurşayıqov 1992: 330, 331) Onun edebî ve fikrî dünyasının teşekkül etmesini sağlayan beş unsuru da şöyle sıralamak mümkündür: 1. Kazak örf âdetleri ve Kazak edebiyatı, 2. Çağdaş Kazak edebiyatı, 3. Doğu kültürü ve edebiyatı, 4. Rus kültürü ve edebiyatı, 5. Batı kültürü ve edebiyatı.

Fikirleri

Bawırjan Momışulı, sadece bir asker ve sıradan bir yazar değil, aynı zamanda düşüncelerini korkmadan ortaya koyabilen bir fikir adamıdır. Savaş sırasında bile Kazakistan başta olmak üzere fikir, sanat ve siyasetteki gelişmeleri yakından takip etmiş, gerektiğinde fikrini beyan etmiştir. Momışulı'nın devrin şartlarına göre çok cesur ve hür düşünceli olduğu açıkça görülmektedir. Momışulı'nın fikirlerini birkaç başlık altında toplamak mümkündür:

Edebî-Nazari Fikirleri

Bawırjan Momışulı belki bütün yaşadıklarını yazamamıştır ama bütün yazdıklarını yaşamıştır. Çünkü onun eserleri, bir nevi *hatıra-hikâye*, *hatıra-roman* denebilecek eserlerdir. Momışulı'nın anlayışına göre, bir eser ancak gerçeği anlattığı zaman hakiki edebî eser olabilir. *El Basına Kün Tuwsa* adlı kitapta bunu açıkça belirtmiştir:

“Edebî eser sadece gerçekten doğar. Gerçeğin olmadığı yerde hiçbir zaman hikâye, roman veya tarihî romandan söz etmek mümkün değildir. Bu, tartışma götürmez bir hakikattir.” (Momışulı 1970: 233) Savaş konusunu işleyen bazı genç yazarları ise hakikati çarpıttıkları için şöyle eleştirir: *“Harb edebiyatına sonradan giren orta ve genç nesil temsilcisi yazarlarımız, vakayı kendileri kurmaya yeltenip savaş gerçeğini romanın konusu içinde istedikleri gibi kullanmaya hevesleniyorlar. Kendinden bir şey katmazsan edebî eser doğmaz, hükmüne dayanarak sunılığa ve yalancılığa düşüyorlar.”* (Momışulı 1970: 211)

Görüldüğü gibi Momışulı'nın anlayışına göre edebî eser tamamen gerçeği, yalın gerçeği olduğu gibi aksettirmelidir. Yazar, bu gerçeğe hiçbir şey katmamalı sadece nakletmelidir. Bu yönüyle o, tam anlamıyla *gerçekçi* bir yazardır. İşte bundan dolayı Momışulı'nın yazdıklarında kendi hayatını bütün yönleriyle bulmak mümkündür. Nitekim kendisi de bunu doğrulamaktadır: *“Ben profesyonel yazar değilim. Ben sadece askerî hatıra yazarıyım.”* (Nurşayıqov 1992: 67) *“Savaşta tuttuğum otuz yedi defter tutarında günlüğüm var. Onları kar yağarken, yağmur altında, siperde oturarak veya aydınlıkta yürüyerek yazdım.”* (Nurşayıqov 1992: 40)

Momışulı, edebî eserin sadece gerçek üzerine kurulması gerektiğini söylerken gerçeği tasvir etmenin, onu yalın olarak ortaya koymanın bir noksanlık olmadığını bilakis bunun yazarın gücünü ortaya koyacağını da belirtir: *“Bizim en kuvvetli dayanağımız hakikattir. Gerçeği tasvir edip yazmak eksiklik değildir; bilakis doğru anlamamak bir şeyin eksikliği olabilir. Şöyle ifade etmek doğru olursa tabii sansür ve adalet mekanizmamız, hakikati söylediğimiz için değil onu doğru anlatamadığımız için çalışır; yine eserde gerçeği yazmadığımız için değil gerçeği istediğimiz gibi anlatamadığımız için bizi bırakmaz.”* (Mırzaxmetov 1991:

82) Bunun bir vakanüvislik olmadığını ise sonraki cümlelerde ifade eder: “*Ben (olayı) makine gibi kopye eden yazarlardan değilim Fakat yaşanan hayatın, gerçeğin, kompozisyon açısından tasvir edilip gösterilmesi taraftarıyım. Bence sanatkârın sanatı da buradadır.*” (Mırzaxmetov 1991: 82)

Momışulu, yukarıdaki fikirlere ek olarak müellifin fikirlerinin her zaman gerçeğin üstünde olması gerektiğini söyler. Burada yazarın bakış açısı ortaya çıkacak ve yazarın itibari âlem oluşturma kabiliyeti de anlaşılacaktır. “*Müellifin fikri, sadece hakikatin üstünde durduğu müddetçe değerlidir. Hakikatin altında bir seviyede olursa o, müellif fikri denmez, boşa emek sarf etmek denir.*” (Mırzaxmetov 1991: 82)

Ona göre yazar, hayatla yani gerçekle yüz yüze gelip, gerçeğin çilesini çektikten sonra eline kalem almalıdır. Bu ilkeyi eserlerinde bizzat uyguladığını görüyoruz. Cepheden Muxtar Äwezov’a yazdığı bir mektupta, yazarların cepheye gittiğine dair habere sevindiğini görüyoruz. Böylece yazarlar, gerçekle yüz yüze gelecekler, yazacakları konuyu yaşayacaklar, onun sancısını çekeceklerdir. (Mırzaxmetov 1991: 121)

Momışulu, harp edebiyatının da gerçekçi olması gerektiğini ifade eder. Bunun yolunu da şöyle gösterir: “*Konusu savaş olan bir eserin tam anlamıyla gerçekçi olması ve eserde savaşçı portresinin bütün özellikleriyle görülebilmesi için yazarın elinin altında korkunç savaş yıllarıyla ilgili her türlü malzemenin bulunması şarttır.*” (Momışulu 1970: 199) Momışulu, bu malzemelerin sadece askerî bilgileri içeren arşiv belgeleri olmadığını belirtir. Yazar, bu belgelerden başka, sıradan askerlerin hatıralarından ve onların yazdıkları mektuplardan faydalanmalıdır. Ayrıca cephe gerisindeki insanların fikirlerini onlara konuşup görüşerek yazmak şarttır. (Momışulu 1970: 199, 200)

Bawırjan Momışulu, kendisini Kazak edebiyatında harp temasını işleyen ilk yazar yani ilk harp edebiyatçısı olarak tavsif eder. (Nurşayıqov 1992: 351) Onun diğer bir özelliği ise savaşa katılmış, savaşın bütün dehşetini yaşamış bir insan olmasıdır. Bundan dolayı Momışulu’nun edebiyat nazariyesi ve özellikle harp edebiyatı ile ilgili fikirlerinin ayrı bir önemi vardır. Bir nazariyeci olarak Momışulu, fikirlerini edebî eserlerinde uygulama imkânı bulmuş ve bunda da oldukça başarılı olmuştur.

Kazak Edebiyatı İle İlgili Fikirleri

Momışulu’nun bozulmamış bir Kazak muhitinde halk edebiyatı verimleriyle yetiştiğini belirtmiştik. Onun beslendiği kaynaklardan en önemlisi Kazak halk edebiyatıdır. Momışulu, halk edebiyatını paha biçilmez bir hazine olarak görür. Fakat halk edebiyatının yöntemiyle çağdaş edebiyat oluşturulamayacağını özellikle vurgular. Çünkü o devrin şartları ve anlayışı çok farklıdır. Fransa’dan

gelen bir hanımın “Kazak edebiyatı hakkında fikriniz nedir?” sorusuna Momışulı şöyle cevap verir:

“(Kazak edebiyatı) kökü en eski çağlara dayanan büyük ve gelişmiş edebiyatlardan biridir. Ben bazı edebiyat araştırmacılarının ‘Kazak edebiyatı son zamanlarda gelişmeye başladı.’ fikrine katılmıyorum. Böyle değişimin sebebi var: Mesela batırlar jırını (kahramanlık destanları) alınız. Bunların her biri dünya yüzündeki en büyük edebî eserlerle yarışabilir. Mesela Kazakların Qobilandı Batır destanının Almanların Nibelunlar, Fransızların Roland eposlarından veya Koreliler ile Finlilerin Kale Vole eposundan hiç de geri kalır tarafı yoktur. Kazaklardaki bu tür destanların sayısı elliden fazladır.... Bu harikulade kahramanlık destanlarının her birinin müellifleri vardı. Fakat bu destanlar, eski devirlerden bugüne geldiklerinden müellifleri unutulmuş, metinler günümüze şifahi olarak ulaşmışlardır.” (Nurşayıqov 1992: 109)

Görüldüğü gibi B.Momışulı, Kazak edebiyatının çok eski ve köklü bir edebiyat olduğunu söylüyor. Bu aslında, Kazak edebiyatının genel anlamda Türk edebiyatının bir kolu olduğunun ifadesidir. Ancak, devrin şartları bunu açıkça söylemeye uygun değildir. Bu yüzden bu gerçek, biraz kapalı olarak dile getirilmiştir.

Edebî Tercümeyle İlgili Fikirleri

Kazakçayı da Rusçayı da bütün incelikleriyle bilen Momışulı’nın edebî tercümeyle ilgili fikirleri de önemlidir. Mütercimim her şeyden önce ana dilini çok iyi bilmesi gerektiğini söyler. (Momışulı 1970: 217) Momışulı *Körkem Awdarma – Ülken Öner* adlı yazısında edebî tercümenin nasıl olması gerektiği hakkındaki fikirlerini ortaya koyar. Ayrıca tercüme meselelerine değinir ve çözümler teklif eder. Ona göre gerçek edebî tercümeyle ulaşmak için cümle yapıları yapılan tercüme önemli bir yöntemdir. Bu, iki dilde yani Kazakça ve Rusça yayımlanan gazetelerde kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntemden faydalanılması gerekir. (Momışulı 1970: 217)

Momışulı, kelime kelime yapılan tercümeyle karşı çıkar. Çünkü bu tür bir tercüme, birinci dilin dil bilgisi kurallarının ikinci dile geçmesine dolayısıyla dilin bozulmasını sebep olur. (Momışulı 1970: 220)

1942 yılında cepheden *Kazakistan Komünist Partisi Propaganda Bölümü* başkanı Abdıqalıqov’a yazdığı mektupta B. Momışulı, edebiyatçılara da seslenir. Onlara yönelttiği on yedi sorunun onuncusu tercüme ile ilgilidir. Bu soruda aynı zamanda şiddetli bir tenkit de vardır: “Rus yazarlarının bazı değerli eserlerini, asıl nüshanın mana ve muhtevasını aynı Rus dilindeki etkisiyle Kazak diline serbest, sade ve anlaşılır bir şekilde aktarmasını müelliften talep etmeye,

Kazakça'ya satır satır, kelime kelime tercüme etme hakkını kim verdi size?" (Mırzaxmetov 1991: 55)

Yine Muxtar Äwezov'a cepheden yazdığı bir mektupta Rusçadan yapılan tercümelerin seviyesizliğinden söz eder. Kelimeleri Kazakça olmasına rağmen bu metinler Kazakça değildir. Çünkü anlaşılır değildir. (Mırzaxmetov 1991: 121)

Momışulı'nın bu fikirleri, dil ve tercüme konusundaki hassasiyetinin tezahürleridir.

Dil ile İlgili Fikirleri

Bawırjan Momışulı, dil konusunda özellikle Kazak dili konusunda çok hassastır. Çünkü hususıyla Momışulı'nın yetişip yaşadığı devirde Kazak dili sadece kitaplarda kullanılır olmuştu. Resmî işlemlerde, mecliste, sokakta, evde, okulların çoğunda Rus dili kullanılıyordu. Kazakların önemli bir bölümü kendi ana dilini hiç bilmiyor, bir bölümü ise yarım yamalak biliyorlardı. Rusya'nın baskısı ve Rus nüfusun Kazak nüfusundan fazla olması gibi sebepler, Kazak dilini yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya getirmişti. Dil meselesi bugün de Kazakistan'ın en önemli ve hayati meselelerinden biridir.

İşte Momışulı, yine birçok kişinin ağzını açmaya bile korktuğu dil meselesinde de fikirlerini açıkça, cesurca ortaya koymuştur. Çünkü ona göre bir topluluğu birleştiren en önemli unsur dildir. (Mırzaxmetov 1991: 95) Bawırjan Momışulı, bu öneminden dolayı dil üstünde hassasiyet ve dikkatle durmuştur. 1944 yılında yazdığı bir şiiri ana dili hakkındadır. *Ana Tilin Ardaqta* adlı bu şiirde Momışulı, ana dilini bilmeyen; sokakta, evinde, toplantılarda Rusça konuşmayı âdet haline getiren kişileri tenkit eder. (Mırzaxmetov 1991: 37). Ruslardan *Ulu Halk* diye bahsedildiği, Rusçanın ise en gelişmiş en medeni dil kabul edildiği bir devirde, Rusça konuşan Kazakları tenkit etmek gerçekten cesaret işidir.

Bawırjan Momışulı, Rusça öğrenmeye ve konuşmaya karşı değildir. Fakat Kazakların ana dillerini bile unutacak hâle gelmeleri onu korkutmaktadır. Birçok insan, Kazakça konuşurken bile Rusça kelimeler kullanmaktadır. Asıl düşündürücü olan budur. Momışulı, Ğabiyt Müsirepov gibi büyük yazarların bile Kazakça'yı yanlış kullandıklarını, dilden habersiz olduklarını ifade eder. (Mırzaxmetov 1991: 98) Kazakçaya Rusça kelimeleri sokup, bunu bilim ve Kazak dilini Rusça ile zenginleştirmekle izah etmek isteyenlere ise şiddetle karşı çıkar. (Mırzaxmetov 1991: 104)

Momışulı, meseleleri ortaya koyduktan sonra çözüm tekliflerinde de bulunur. Kazak dilinin düştüğü bu durumdan kurtulması için bu işin baş sorumluları olan basın ve yayına çeki düzen verilmesini; Kazak dilinin kâğıt

üzerinde kalan resmîliğinin uygulanmaya konmasının zaruri olduğunu; bütün resmî kurum ve kuruluşlarda Kazakça'ya önem verilmesinin gerektiğini; bütün okullarda Kazak dili, Kazak edebiyatı ve Kazak tarihi derslerinin mecburi dersler haline getirilmesinin şart olduğunu; bütün ders kitaplarının yeniden ele alınarak ayırık otlarından temizlenmesi gerektiğini; dildeki yabancı sözlerin Kazakça karşılıklarının kullanılması için ilmî çalışmalara gerek olduğunu ifade eder. (Mırzaxmetov 1991: 106, 107)

Kazak Tarihi ile İlgili Fikirleri

Bawırjan Momişuli millet, vatan ve dil üzerindeki duyarlılığını tarih üzerinde de aynen gösteren bir aydındır. Kendini ziyarete gelen Fransız hanımla sohbet ederken atalarından, Kazak tarihinin eskiliğinden ve bir zamanlar Kazakların şehirlerde yaşadıklarından bahseder. Bu eskilik aslında bütün Türk uluslarının tek bir siyasî yapıya sahip oldukları devirlere dayanır. Momişuli bu arada, üstü kapalı da olsa bu değişmez tarihî gerçeğe de temas etmiştir. Yine her şeyin Batı'dan ve Rusya'dan geldiği; ilim ve sanatın, medeniyetin beşiğinin Batı ve Rusya olduğu tezine de cevap vermiştir: *"Benim halkımın ataları bir zamanlar yerleşik hayat yaşamıştır. Otrır, Taraz gibi büyük şehirler kuran bu bilgili, kültürlü, medeni memleket, bütün Doğu'nun ticaret merkezi haline gelmiştir. Sonraları işgal güçleri bu şehirleri yıkıp talan etmişler, tarım kültürünün yok edilmesine ve halkın tekrar göçebe hayata geçmesine sebep olmuşlardır."* (Nurşayıqov 1992: 109)

Momişuli, tarihî hakikatlerin yanlış gösterilmesine de karşıdır. Ona göre birkaç zalimin zulmünü genelleştirmek; halkına, vatanına içtenlikle hizmet eden insanları görmezlikten gelmek büyük bir haksızlıktır. Bu, aynı zamanda tarihî hakikatleri çarpıtmak, meseleye Marksizim açısından bakıyorum diyerek yalan söylemektir. 1943 yılında çıkan *Qazaq SSR Tariyxı* adlı kitaba dair fikirlerini beyan ettiği mektubunda Momişuli, şu fikir ve mülahazalara yer verir:

"Kitap müelliflerinin, kitabı yayımlayanların tarihimizin ve milletimizin içtimai, siyasi, zirai, medeni tekevvünü ve gelişmesinde şahısların rolünü bu kadar basite indirgemeye kadar varan; sahte ilmilik ve sahte Marksizim fikriyatından tüzahür etmiş, hoyratça çarpıtılmış fikirlerden tarihimizi temizleme gayretlerini; eski devirlerdeki devlet adamlarımızın tarihî hizmetlerini adaletsizce inkâr etme, yine bazı zavallı araştırmacıların hanlar, sultanlar ve zenginlerin Marksizm'e ters dünya görüşlerine hınçla baktıkları için onların yaptıklarından halkın menfaatine olanlarını görmeme, onların sadece "halkın kanını sülük gibi emen" zalimler oldukları gibi tarafî yaklaşımlardan tarihimizi arındıran iyi niyetli ve ciddi çalışmalarını alkışlıyorum." (Mırzaxmetov 1991: 89)

Momışulı insanlara, anlayışlara ve idarecilere göre değiştirilen hatta çarpıtılan tarih kitaplarının faydadan çok zarar getireceğini belirtir: *“Tarihimizi değiştirerek öğretmek bize itibar kazandırmaz. Tarihimiz bana başka, benim çocuklarıma başka öğretiliyor. Ders kitaplarımız her yıl yeniden basılıyor. Ben yaşlanmış bir insanım. Beni yanıltacaksanız yanıltın. Fakat benim çocuklarımı yirmi defa yanıltmayın. Bu sorumsuzluk kime lazım? Bize, bizim çocuklarımıza öyle sorumsuzluğun gereği yok.”* (Mırzaxmetov 1991: 89)

Görüldüğü gibi Bawırjan Momışulı, tarih konusunda da devrinin anlayışını aşan fikirlere sahiptir. En önemlisi de o, bu fikirlerini korkmadan seslendirebilmiştir.

Milliyetperverlik ve Vatanseverlikle İlgili Fikirleri

Bawırjan Momışulı, milletini çok seven, sadece sevmekle kalmayan bu sevgisini bizzat yaşayarak gösteren bir aydındır. Bu sevgi, onun millî konulara gösterdiği hassasiyetten de açıkça anlaşılmaktadır. Zaten Momışulı, Alaşçılar'dan⁸ sonra millî ruhu temsil eden, devrin şartlarını zorlayarak çerçevesinde millî çıkarları korumaya çalışan insanlardan biridir. (Nurğaly 1997: 422-423.)

Bütün Sovyet insanları gibi Bawırjan Momışulı da vatan kelimesinden genel manada bütün *Sovyetler Birliği*'ni, özel manada ise *Kazakistan*'ı anlamıştır. Devrin anlayışına göre esas vatan Sovyetler Birliği'dir. İkinci Dünya Savaşı'nın Hitler Almanyası ile Sovyetler Birliği arasında geçen kısmına *Ulu Otan Soğısı* yani *Ulu Vatan Savaşı* denmesi de bu sebeptendir.

Momışulı, yazmaktaki maksadını genç kuşaklara ata mirası olan kahramanlık geleneğini ulaştırmak ve bu sayede onları vatanseverlik duygusuyla yetiştirmek olarak belirtir: *“Ben yazarım. Benim eserlerimin maksadını kısaca söylemek gerekirse atalarımızın kahramanlık, sebat, erlik geleneğini övmek; genç nesle askerlik ve vatanseverlik eğitimi verme faaliyetlerine yardımcı olmaktır.”* (Momışulı 1970: 278)

Bawırjan Momışulı kendi milletini ve halkını sevmeyen insanı hain olarak nitelendirir: *“Kendi halkına saygı göstermeyen, halkını sevmeyen insan hain, yaramaz insandır. Çünkü sadece kendi milletimin kadrini ve kıymetini bilen insan başka milletleri takdir edebilir.”* (Nurşayıqov 1992: 28) Başka bir yerde ise milliyetperverlikle diğer milletlere saygı göstermek, onları takdir etmek hususlarını şöyle bağdaştırır: *“Millî övünç, hem fert hem de millet için değişmez bir kanun ve aynı zamanda mukaddes bir duygudur. Milletini sevmeyen, milletiyle övünmeyen insan hiç şüphesiz soysuzdur, serseridir. Yüksek seciyecil ve şerefli insan, yalnız yüksek seciyeli ve şerefli insana hürmet gösterir; onun boş, cesaretsiz, seviyesiz bir insana hürmet göstermeyeceği aşikârdır.”* (Mırzaxmetov 1991: 70)

Bawırjan Momışulı'nın her millete saygısı ve sevgisi vardır. Fakat kendi milletini bütün milletlerden daha çok sever. Her insanın kendi milletinin bütün özelliklerini aksettirmesi gerektiğini söyler. Mesela bir Kazak, ismiyle, görünüşüyle, oturup kalkmasıyla, konuşmasıyla, hatta selamlaşmasıyla Kazak olduğunu göstermelidir. Nitekim herkesin soyadına *-ov, -yev, -in, -ova, -yeva, -ina* gibi Rusça takılar taktığı bir dönemde bile o, *Momışulı* yani Momışoğlu soyadını kullanmıştır. Momışulı, Kazak örf ve âdetlerine çok bağlıdır. *Aqıyqat pen Añız* müellifi Äzıqıxan Nurşayıqov bir hatırasını şöyle anlatır: "*Bawke,⁹ merhaba nasılsınız? dedim. Bawırjan sesini çıkarmadı. Eyvah her şeyi mahvettim. Selamünaleyküm diye selam vermediğim için kızdı, sesini çıkarmıyor, diye düşünerek hareketsiz donakaldım. Çünkü Bawırjan'ın Kazak gibi selamlaşmayan birini evinden kovduğunu işitmişim.*" (Nurşayıqov 1992: 10)

Bawırjan Momışulı, *Kazak SSC Halk Komiserleri Meclisi* başkanı N. Oñdanısov'a 1943 yılında yazdığı mektupta gençleri kahramanlık ruhuyla yetiştirmek için millî oyunlardan faydalanılması gerektiğini söyler. Bu oyunlar, çocukların oynadığı aşık oyunundan, büyüklerin atla oynadıkları oyunlara kadar uzanır. Bu arada Momışulı, bu hayırlı işe bile karşı çıkan yabancılaşmış Kazakların bulunduğunu belirtmekten çekinmez. (Mırzaxmetov 1991: 77)

Millî değer ve unsurlara verdiği önemden dolayı bazı insanlar tarafından sevilmediğini belirten Momışulı, bu durumdan çok da rahatsız değildir. O, doğru bildiği yolda yalnız yürümeyi göze almıştır. *Aqıyqat pen Añız* yazarının bu konuyla ilgili sorusuna şöyle cevap verir:

"Soru: Sizi bazıları ters, şımarık ve bencil olarak adlandırmak istiyor gibi. Ne dersiniz? Cevap: ... O zamanlar (yani savaş yıllarında) Kazakistan'a mektup yazarak halk şairleri arasında atışma düzenlemek lazım; bu, halkın maneviyatını yükseltir, değişim bazı kişilerin hoşuna gitmemiş olmalı. Millî giysilerimizin nakış ve desenlerini korumak, büyüklere saygı, anaya hürmet gibi güzel geleneklerimizi canlandırmak hususundaki fikrim bazılarına hoş gelmemiş olabilir. Halbuki bu, çok uluslu memleketimizin görünüşü millî fakat muhtevası sosyalist kültür ve medeniyetine, anlayışına kendi millî hissemizi eklemek arzusunun başka bir şey değildi." (AA: 28,29)

Kadın İle İlgili Fikirleri

Bawırjan Momışulı'nın birkaç kere evlenmiştir. Esas evliliği Şolpan ve Baqıtjan adlı çocuklarının anası olan Biybıjamal ile 1938 yılında olmuştur. Diğer evliliklerinin veya ilişkilerinin kısa sürmüştür. Momışulı, kadına *ana* olduğu için büyük saygı duyduğunu belirtmektedir: "*Kadını hakir gören ona saygı göstermeyen erkeği hayat da affetmez. Çünkü kadın, hayatın anasıdır. Hayırlı evlat, anasının hiç kimse tarafından hakir görülmesine izin vermez. Çünkü kadın,*

mukaddes bir varlıktır. Onun bu kutsiyeti kendini hakir gören erkeği mutlaka çarpar... Ben bunu anladım..." (Nurşayıqov 1992: 325)

Momışulı, bu bakış açısına paralel olarak kadının erkeği değil, erkeğin kadını ifsat edip bozduğunu söyler. Şöhret, para ve içkiyi insanı bozan üç şey olarak tespit ettikten sonra dördüncüsünün kadın olmadığını özellikle vurgular: *"İnsanı bozan nedir? Yine şöhret, para, içki. Bu üçü. Dördüncüsü kadındır, demiyorum. İlk üçünün sarhoşluğu ve havasıyla kadınları da biz erkekler bozuyoruz."* (Nurşayıqov 1992: 329)

Kısaca, Bawırjan Momışulı, kadını *hayatın anası* olarak büyük sayar, kadının kutsiyetine inanır; bundan dolayı kadını hakir gören erkeğin iflah olmayacağını ifade eder. Bu arada Momışulı'nın eserlerinde kadın kahramanların önemli yer tuttuğunu da belirtmek gerekir.

Komünist Parti, Komünizm ve Komünist Büyüklerle İlgili Fikirleri

Bawırjan Momışulı, komünizmin yetiştirdiği bir insandır. Tabiatıyla komünizme, Komünist Parti ve onun önderlerine büyük sevgisi, saygısı ve güveni vardır. Bu sevgi ve saygı aslında güven duygusunun bir tezahürüdür.

Momışulı, komünistleri daha doğrusu Bolşevikleri ilk defa çocukluğunda görmüştür. *Uşqan Uya'da* köylerine *1 Mayıs Bayramı* için gelen komünist Sadıq Ablanov'dan onun karşılanışından, yaptığı konuşmadan, halkla olan yakın ilgisinden uzun uzun söz eder. Momışulı, tanıdığı ilk komünist olan Sadıq Ablanov'dan çok etkilenmiştir. Adı geçen eserde Sadıq Ablanov'un ağzından komünistleri (Bolşevikleri) şöyle anlatır: *"Bize (Bolşeviklere) insan mutluluğunu mahvedici güçler, iftirasını atanlar var. Bu dedikodu ve karalamalara inanıp düşmanların iftirasına kafa sallayan bilinçsizlere maalesef bizim içimizde de rastlanmaktadır. Bu insanlar doğru yolun kervanına, Lenin'in açtığı doğru yola, bu yolun yolcularına engel teşkil etmektedir... Biz her halkın faydalı örf âdetleri, güzel töreleri, övünç kaynağı olan gelenekleri geliştirerek devam etsin, diyoruz."* (Momışulı 1975: 136)

Komünizmin yetiştirdiği bir insan olan Momışulı pek tabii olarak her başarıyı Komünist Parti'ye bağlar. İkinci Dünya Savaşı'nda kazanılan zaferde en büyük payın Parti'ye ait olduğunu belirtir. *"Ulu Vatan Savaşı'nda halkımızın bilge önderi vardı. O da bizim sevgili Komünist Partimiz... (Savaşı kazanan) insanlar, yani askerler gökten inmedi. Onları anamız, babamız, önderimiz Komünist Parti yetiştirdi."* (Momışulı 1970: 224-225)

Momışulı, komünist önderler *Marks*, *Engels* ve *Lenin*'in hep güzel yönlerini anlatır, konuşmalarında sık sık onların fikirlerine başvurur. Özellikle Lenin'den her zaman övgü ile söz eder. Stalin'den ise genellikle söz etmemeye

özen gösterir. Fakat idareci değıştikçe fikirleri değışen, her öndere âdeta tapan dalkavuk insanları da hiç sevmez. Ona göre Stalin, yanlışları ve doğrularıyla hataları ve savaplarıyla tarihe mal olmuştur. Bundan dolayı Stalin'i tarafsız bir gözle değerlendirmek gerektiğini şu cümlelerle belirtir: *"(Lenin'in özelliklerinin) tam aksine Stalin sabırsız, suçlayıcı, şüpheli, çevresindeki vakalar ve insanlar hakkında çok fazla malumatı olmayan bir idarecidir. Onun en büyük trajedisi budur. Hataları ve affedilmeyecek yanlışları, noksanlıkları bundan kaynaklandı. Hatalarını ve eksikliklerini inkâr etmek ne kadar büyük bir adaletsizlik ise, hizmetlerini inkâr etmek de tarihî açıdan o kadar büyük adaletsizliktir."* (Mırzaxmetov 1991: 248)

Bawırjan Momışulı devrindeki bir insanın mustarip olduğu iki yüzlülük hastalığını şiddetle eleştirir: *"Stalin hayatta iken partimizin, halkımızın bütün başarılarını ona verdik. Marksizim bu tür iki yüzlülüğe karşıdır. Stalin öldü. Başa Hruşçev geçti. Şimdi bütün zulümleri eksiklikleri Stalin'in üstüne yıktık. Bu iki yüzlülüğün, bu dalkavukluğun kime gereği var? Mesela bize gereği yok."* (Mırzaxmetov: 152)

Momışulı, komünizmin temel ilkelerinden sapıldığından sürekli şikâyet etmiştir. Bunu yukarıdaki cümlelerde de açıkça görmek mümkündür. Aşağıdaki cümlelerde ise bürokratların, memurların artık çalışmadıklarını, bunun ise komünizme zarar verdiğini söyler. Bazı insanların da göz boyamaktan başka bir iş yapmadıklarını çekinmeden ifade eder: *"Maalesef bazılarının siyasi çalışma yürütüyoruz diye göz boyayarak yaptıkları işlerin, hedefe ulaşmamıza engel olduğunu; manasız, boş sözlerin gelişmeyi olumsuz etkilediğini görüyorum. Ayrıca kırtasiyecilik, bürokrasi, formalite gibi meseleleri çok zararlı eksiklikler olarak değerlendiriyorum."* (Mırzaxmetov 1991: 115)

Momışulı, komünizme inanmış bir insandır. Fakat bu konuda gördüğü eksiklikleri, hedeften sapmaları da devamlı eleştirmiştir. Yaptığı eleştirileri her zaman sosyalizmin, komünizmin önderlerinin fikirlerine dayandırmıştır. (Mırzaxmetov 1991: 152-153) Bu şekilde kendisine yapılacak eleştiri ve hücumların da önünü almıştır.

Din ve Tanrı İle İlgili Düşünceleri

Komünizm ideolojisi ile yetişmesine, hatta Komünist Parti üyesi olmasına rağmen Bawırjan Momışulı'nın din ve Tanrı aleyhinde bir fikrine rastlamıyoruz. Bu konuda lehte bir görüş de beyan etmemiştir. Ancak, eserlerine bakarak onun Allah'a inandığını ve dine karşı olmadığını söyleyebiliriz. Ateizmin hâkim olduğu bir devirde Momışulı'nın din lehinde fikir beyan etmemesi gayet tabiidir.

Momışulı'nın eserlerinde *"Quday qalasa"* (inşallah), *"Quday aqı"* (Allah hakkı için), *"Allah bar"* (Allah var) gibi ifadelere çok sık rastlanmaktadır.

Bunların dile yerleşmiş ifadeler olarak kullanılmasının normal olduğunu da göz ardı etmemek gerekir.

Bawırjan Momışulı'nın çocukluğu koyu dindar bir çevrede değilse de belli bir dinî hayatı ve hassasiyeti olan insanlar arasında geçmiştir. *Uşqan Uya*'da bunu doğrulayan birçok olay vardır. Mesela Bawırjan'ın amcası Mominqul'u dinî ilimleri öğrenip akıllansın diye dayısı Serkebay'a verirler. (Momışulı 1975: 33) Rus köyüne okumaya gittiği zaman amcası, Bawırjan'a *"Domuz eti yeme, Hıristiyanların tanrısına tapma."* (Momışulı 1975: 194) diye sıkı sıkı tembihlemiştir. Yine Uşqan Uya'da şöyle bir vaka anlatılır. Komünist Sadıq Ablanov'a köy ileri gelenleri *"Lenin dine inanıyor mu?"* diye sorarlar. Ablanov'un cevabı çok siyasi ve ustacadır: *"Ben şahsen Lenin'i görmedim. Fakat Lenin'i benden iyi tanıyanlar, önderimizin adaletli, doğru bir insan olduğunu söylüyorlar. Dini bilemem ama o, halka inanan bir kişidir. İşte bunun için halk onun arkasından gidiyor."* (Momışulı 1975: 142)

İlgi çekici bir olay da babasıyla konuk olarak gittikleri Rus Gonçarovlar'ın evinde geçer. Bawırjan duvardaki ikonalara dikkatlice bakmaktadır. Bunu sezen babası resimler hakkında bilgi verir: *"Bunların hepsi Rusların tanrılarının resimleri... Bu resimlere tapınırlar... Şu ak sakallı olan Baba Tanrı; şu güzel kadın, İsa Peygamber'in anası; kucağındaki çocuk ise peygamberin bebekliği. Şu o peygamberin gençliği. Aşağıdaki resim İsa'ya dinsizlerin yaptığı işkenceleri gösteriyor. Elbette Ruslar yanlış dinin yolunda. Yoksa kendi çizdikleri resimlere tapınırlar mıydı? İnsanı Allah yarattı, Allah'ı insan yaratmadı..."* (Momışulı 1975: 190)

Momışulı bir yerde şöyle der: *"Tanrının tek olması ne kadar iyi. Tanrılar her gün değişiverseydi gerçek Allahsızlar o zaman ortaya çıkardı."* (Mırzaxmetov 1991: 252) Bawırjan Momışulı 1944 yılında cepheden izne ayrılır. Çünkü yaralanmış, hastaneden yeni çıkmıştır. İzin dönüşü memleketine uğrar ve ölen amcası için Kuran okutur. (Nurşayıqov 1992: 293)

Sonuç olarak şunu söylemek gerekir ki Momışulı'nın Allah'a inanıp inanmadığı meselesini halletmek gayretinde değiliz. Fikirlerini ele alırken bu konuya da değindik.

Rusya ve Ruslarla İlgili Fikirleri

Kazakistan üç yüz yıla yakın Rus hâkimiyeti altında kalmıştır. Dolayısıyla Kazaklar, Rusya ile çok yakın ilişki içinde olmuşlardır. Kazakistan'a milyonlarca Rus yerleştirilmiş, Kazaklar Ruslarla iç içe yaşamaya başlamışlardır.

Kazakların çoğu, aldıkları eğitim gereğince Rusları *büyük millet* ve *ağa* (ağabey) halk olarak görmüşlerdir. Bazıları buna hakikaten inanmış, bazıları

inanmış görünmüştür. Bawırjan Momışuli'nin Rusya ve Rus halkı ile ilgili düşüncelerini de bu çerçevede değerlendirmek lazımdır. Onun da Ruslarla ilgili düşünceleri aynıdır: *"Rus halkına duyduğumuz sınırsız sevgi ve saygının sebebi şudur: Rus halkı akraba halk, dost halk, ağa halktır."* (Nurşayıqov 1992: 356) Yine *Uşqan Uya*'da Kazakistan'a yerleştirilen Ruslarla ilgili şu görüşlere yer verilir: *"Söylemek istediğim şu: Ruslarla ilişkilerimizi düzeltelim. Bugün hâlâ bazı ateşli insanlar eski âdetlerine uyararak Rusları sevmiyorlar."* (Momışuli 1975: 144)

Sovyet devrinde Çarlık Rusya'sı belli ölçüler içinde tenkit edilmiştir. Çünkü yeni rejimin yerleşmesi için eskisinin yerilmesi gerekiyordu. Bawırjan Momışuli da *Bizdiñ Dostıq* (Momışuli 1970: 155) adlı yazısında Çarlık Rusyasını açıkça tenkit etmesine karşılık, Sovyet Rusya'yı göklere çıkarmıştır. Bu makale, âdeta komünizm ve Rus propagandası yapmak için özel yazılmış gibidir. Momışuli, Rusların sadece Kazaklara ve Sovyet milletlerine değil bütün insanlığa hayırlı işler yaptığı görüşündedir: *"Rusya'nın insanlık için yapmış olduğu hizmetleri, her zaman hatırdâ tutmak gerekir... Son beş asır içinde Rusya, Avrupa ve Asya milletleri ile şehirlerini dört kere yok olmaktan kurtarmıştır."* (Nurlayıqov 1992: 352)

Bawırjan Momışuli'nin bu fikirleri, elbette nesnel fikirler değildir. Fakat, onun Rusya'ya bakışımı tespit etmek için bu fikirleri buraya aldık.

Eser Verdiği Yazı Türleri ve Eserleri

Bawırjan Momışuli, ona esas şöhretini sağlayan roman, hikâye, şiir, gezi yazısı, gazete yazısı, hatıra gibi edebî türlerin yanında askerî-ilmî eserler de kaleme almış bir müelliftir. Birinci bölüme giren eserleri, onun edebî kudretini ortaya koymakta; ikinci bölüme giren eserleri ise hem askerî dehasını hem hocalık kabiliyetini ortaya koymaktadır. Askerî-ilmî eserleri edebî açıdan da önem arz etmektedir.

Momışuli'nin eserleri bir tasnife tabi tutularak neşredilmemiştir. Kitaplarının çoğu kendi sağlığında basıldığı haliyle kalmış, bir kısmı ise *Prof. Dr. Mekemtas Mirzaxmet* tarafından yeniden düzenlenerek yayımlanmıştır. Momışuli hatıralarının, ömrü boyunca biriktirdiği malzemelerin, aldığı notların ancak bir bölümünü yayımlama imkânı bulabilmiştir. Mekemtas Mirzaxmet'in verdiği bilgilere göre yayımlanmamış eserlerinin bir kısmını ve bazı malzemeleri Momışuli, sağlığında *Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Arşivi*'ne vermiştir. Bazı eserleri ve malzemeleri *Mekemtas Mirzaxmet*'e bırakmıştır. Diğerleri ise oğlu *Baqıtjan Momışuli*'nda kalmıştır.

Askerî-İlmî Eserleri

Momışuli, dört yıl etkin olarak savaşmış, erlikten komutanlığa ve *Askerî Akademi*'de profesörlüğe kadar her kademedeki görev yapmış başarılı bir askerdir.

Hatta savaşta kaynaklara *Bawırjan Spirali* diye geçmiş bir savaş taktiği de geliştirmiştir. (Amantay 1996: 17) Momışulı'nın Askerî Akademi'de ders verdiği yıllarda birçok askerî eser yazdığını *Aqıyqat pen Añız*dan öğreniyoruz: "*Bawke'nin askerî profesör olduğunu da tesbit ettim. Kalinin şehrindeki askerî akademide ders verirken Momışulı, taktikle ilgili altı, stratejiyle ilgili dokuz eser yazar. Bunun üzerine, okutmanlıktan profesörlüğe yükseltilir.*" (Nurşayıqov 1992: 336)

Ancak, Momışulı'nın bugüne kadar yayımlanan tek askerî-ilmî eseri, *Soğıs Psixologiyası* (Savaş Psikolojisi) adlı kitaptır. Bu kitap, Momışulı'nın 1943 yılının aralık ayında Almatı'ya geldikten sonra, 1944 yılının Ocak ayında *SSCB İlimler Akademisi*'nin Kazakistan Bölümü'nde verdiği konferanslar neticesinde meydana gelmiştir. *Soğıs Psixologiyası* adlı eserin aslı Rusçadır. Muxtar Qazbekov tarafından Kazakçaya tercüme edilen eser, Mekemtas Mırzaxmet'in hazırladığı *Qanmen Jazılğan Kitap'ta* 1991 yılında yayımlanmıştır. (Momışulı 1991: 9-226) Bu kitap birkaç kere Rusça olarak da neşredilmiştir. Bawırjan Momışulı'nın *Soğıs Psixologiyası* adlı eseri askerî okullarda ders kitabı olarak da okutulmaktadır. (Amantay 1996: 17)

Bawırjan Momışulı'nın diğer askerî-ilmî çalışmaları arşivlerde yayımlanmamış halde saklanmaktadır.

Şiirleri

Bawırjan Momışulı, on altı yaşında şiir yazmaya başlamış ve dolayısıyla edebiyata şiirle adım atmıştır. Ancak, bu şiirlerini daha sonraki yıllarda neşretmiştir. Momışulı, dostu *Qurmanbek Sağındıqov'a* cepheden yazdığı 7.3.1944 tarihli mektubunda bin beş yüz mısra tutarındaki şiirlerini yayına hazırladığını söyler. (Mırzaxmetov 1991: 18) 1960 yılında çıkan *Şığarmalar'da* on sekiz şiir yer almıştır.

Momışulı'nın şiirlerinin şiiriyet açısından güçlü olduğunu söylemek zordur. Fakat onun şiirlerinin hemen hepsi kendisini derinden etkileyen, milletin hayatında iz bırakan olaylar üzerine yazılmıştır. Bu bakımdan şiiriyeti yüksek olmamasına rağmen, onun sosyal ve millî olaylar karşısındaki tavrını gösterdiği için bu şiirler önemlidir. Mesela otuzlu yılların başında meydana gelen ve yüz binlerce Kazak'ın kırılmasına yol açan *açlık faciası*, genç Bawırjan'ın şiirlerine bir başka yönüyle aksetmiştir. Momışulı, bu konuyu ele alan şiirlerinde açlık faciasının sorumlusu olarak tedbirsiz, vurdumduymaz ve kendini düşünen yöneticileri gösterir. *Birewler* şiiri 1930, *Omarbekke* ise 1932 yılında yazılmıştır. Momışulı, iki şiirde de ağır ve suçlayıcı ifadeler kullanmıştır. *Birewlerge* adlı şiirin son kıtası şöyledir:

“At olsa idin olurdun ala, sarı
Ağzında tek dişi kalmamış, ihtiyar.
Hâlâ insan olarak yaşıyorsun,
Mal olsaydın kime olurdun acaba ilaç?” (Momışulı 1991: 370)

Omarbekke adlı şiirde ise Momışulı, muhatabına açıkça *beyinsiz* demektedir:

“Bizim memlekete sen konuk olarak gelmiştin,
İnatçı, yola gelmez bir beyinsiz idin.
Bu şiir, senin için söylenmiş bir yergi olsun,
Halka faydalı bir hizmet yapmamış idin.” (Momışulı 1991: 371.)

1937 yılında yazılan *Q-ğa* şiirinde de benzer hiciv ifadeleri vardır. (Momışulı 1991: 371)

Bawırjan Momışulı, dostlarını çok seven, onlara her zaman vefalı davranan bir şahsiyettir. Cephede omuz omza savaştıkları silah arkadaşı *Muqametqul İslamqulov* ile çok sevdiği kumandanı *General Panfilov*’un ölümü üzerine yazdığı şiirler bunun en önemli göstergesidir. M. İslamqulov’a ithaf ettiği *Serigim* (Dostum) (Momışulı 1991: 368) şiirinin yazılış tarihi 3.3.1940; Panfilov’u konu alan *Qayran Segiz* (Hayranlık Verici Sekiz) Momışulı 1991: 387) şiirin yazılış tarihi ise 4.8.1943’tür. *Qayran Segiz* şiirinde Panfilov ve onun halefleri hakkında bilgi verilir. Şiir adından da anlaşılacağı üzere General Panfilov’ün kurup komutanlığını yaptığı Sekizinci Tümen’in manzum küçük bir tarihi gibidir. *Serigim* ve *Qayran Segiz* manzumeleri şiiriyet açısından çok zayıftır.

Ana Tilin Ardaqta (Ana Diline Saygı Göster) şiirini Momışulı, 1943 yılının Aralık ayında Almatı’ya gelişinde ana dilini yani Kazakçayı bozarak konuşmayı hüner sayan bazı aydınlara kızarak yazmıştır. (Mırzaxmetov 1991: 342) Manzume, Kazakçayı yanlış konuşan, Kazakça konuşuyorum diyerek Rusça kelimeleri kullanan kişileri hicveder. Bu manzume de şiir olarak güçlü değildir. Sosyal ve millî bir yarayı ele alması bakımından önemlidir.

Momışulı’nın *Sibir* (Momışulı 19560: 359) adlı şiiri Askerî Akademi’den mezun olduktan sonra görev yaptığı Sibiryayı anlatmaktadır.

Bawırjan Momışulı’nın *aşk* konusunu ele alan dört şiiri vardır: *G-ğa, Jardıñ Muñı, Arman Jar* ve isimsiz bir şiir. (Momışulı 1991: 373-375) Bu şiirlerde Momışulı’nın şairliği daha belirgin olarak görülmektedir. Özellikle Arman Jar adlı şiir, Abay’ın yâr seçme konusu ile ilgili şiirleri örnek alınarak yazılmıştır. (Mırzaxmetov 1991: 342)

Tuwğan Jer (Momışulı 1991: 375) manzumesi bir vatan şiiridir. Momışulı’nın diğer manzumeleri değişik vesilelerle cephede yazılmıştır.

Maqal-mätelleri

Maqal-mätel, aslında şifahi Kazak edebiyatı türlerindedir. *Maqal-mätel*'in Türkçedeki karşılığı atasözüdür. Bawırjan Momışulı, Kazak *maqal-mätellerinin* şekil ve muhteva özelliklerine uygun sözler söylemiştir. Momışulı'nın hayat tecrübesinin meyvesi olan bu sözler, kitaplarında *maqal-mätelder* başlığı altında yer almıştır. (Momışulı 1991: 390; Momışuşı 1960: 365; Mırzaxmetov 1991: 41; Momışulı 1959: 228; Momışulı 1968a: 257) Bawırjan Momışulı, *Aqıyqat pen Añız* müellifinin "*Maqal-mätelleriniz nasıl doğdu?*" sorusuna şu şekilde cevap verir:

"Maqal-mätel hayat tecrübesidir. Bazan zorlandığın, sıkıldığın zamanlar olur. İşte bu zorlukları nasıl aştığımı fikir süzgecinden geçirip, sözle kısa ve öz olarak ifade edersen vecize ortaya çıkar. Emrin altında binlerce asker varsa, bu askerlerin ailelerinin yani binlerce insanın kaderi sana bağlı ise düşünmeden duramazsın. Yine askeri ölüme göndermek de kolay değildir. Emrim altındaki askerlerin hepsi bana sadece öylesine itaat eden insanlar değildi. Bunların içinde akıllılar, fikir sahibi olan insanlar da vardı. Bazen onların ağzından inci ve mercan gibi kıymetli sözler dökülür. Ben insanlardan işittiklerimi fikir süzgecinden geçirerek verdim. Bunları da erinmeden kağıda döktüm." (Nurşayıqov 1992: 53)

Bu *maqal-mäteler*in ortaya çıkmasında, Momışulı'nın çocukluğunda dinlediği halk edebiyatı verimlerinin ve Kazakçaya olan vukufiyetinin de rolü şüphesiz çok büyüktür.

Sayısı yüzü aşan bu sözlerin çoğu bugün anonimleşmiş ve tam atasözü haline gelmiştir.

Mektupları

Cephede olmasına rağmen Bawırjan Momışulı, özellikle Kazakistan'daki kültürel ve sosyal hayatı yakından takip etmiştir. Kazakistan'da meydana gelen sosyal ve kültürel olaylar ve değişikliklerle ilgili fikirlerini, devrin sanat, edebiyat ve siyaset adamlarına yazdığı mektuplarda dile getirmiştir. Momışulı'nın bu mektupları, Mekemtas Mırzaxmet tarafından *Qanmen Jazılğan Kitap*'ın 227-322. sayfalar arasında yayılanmıştır. Bazı mektupları ise *Bawırjan Batır* adlı kitapta neşredilmiştir. (Mırzaxmetov 1991: 47-124)

Mektuplardan üçü meşhur Kazak edibi Muxtar Äwezov'a yazılmıştır. *Ardaqtı Muxtar Ağa* diye başlayan bu mektuplarda Momışulı, Kazakistan'daki edebî gelişmelere dair fikirlerini belirtir; yeni basılan bazı kitaplarla ilgili düşüncelerini ortaya koyar.

Momışulı'nın fikrî ve millî bakımdan çok önem arz eden mektuplarından birisi *Kazakistan Komünist Partisi Merkez Komitesi* sekreteri *Abdıqalıqov*'a 1944

yılında yazdığı mektuptur. Bu mektupta Momişuli, Kazakçanın düştüğü içler acısı durumu delilleriyle ortaya koyar ve Kazak dilini bu durumdan kurtarmak için bazı tekliflerde bulunur. Mektup onun dil meselesindeki duyarlılığının bir delili olması yönüyle de önemlidir.

Müellifin diğer mektupları da siyasi, millî ve sosyal meselelerin ele alındığı ve bu meselelere çözümlerin üretildiği mektuplardır. Prof. Dr. Mekemtas Mırzaxmet, *Bawırjan Batır* kitabına yazdığı **Algı Söz**'de Momişuli'nin mektuplarıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "*Bawke'nin yazdığı mektuplar da zamanının gerçeklerini; cephedeki dehşeti yaşayan askerin ruh haletini, iç dünyasını tanıtarak gençlerde vatanseverlik ve milliyetperverlik duygularının uyandırılmasında çok önemli rol oynamıştır.*" (Mırzaxmetov 1991: 6)

Makaleleri ve Gazete Yazıları

Momişuli askerî, edebî, sosyal, tarihî düşünce ve görüşlerini çeşitli münasebetlerle *Qazaq Ādebiyeti, Juldız, Sotsialistik Qazaqstan, Oñüstik Qazaqstan, Ādebiyet jāne Īskusstvo, Leniñsil Jas, Sovettik Qazaqstan, Qazqstan Kommunisti* gibi gazete ve dergilerde ortaya koymuştur. Momişuli'nin makaleleri tasnif edilerek yayımlanmış değildir. Makale ve yazıların önemli bir bölümü gazete ve dergi sayfalarında kalmıştır. Bunlardan bazıları 1960 yılında neşredilen *El Basına Kün Tuwsa* adlı kitapta yer almıştır.

El Basına Kün Tuwsa kitabındaki yirmi iki yazıdan beş tanesi edebî konularla ilgilidir. Bu yazılar, daha çok edebiyat kuramı yazılarıdır. Momişuli, *Ādebiyet cāne Āskeriy Ėmir, Bolaşaq Kürdeli Şığarmalar Tuwralı Bir-eki Pikir, Erlikti Jırlayıq, Kōrkem Awdarma – Ūlken Ŗner, Urpaq Aldıñdağı Ulı Parız* (Momişuli 1970: 186 ve devamı) adını taşıyan bu yazılarında savaş ve askerlik konusunun nasıl işlenmesi gerektiğini; harp edebiyatındaki eksikliklerin nelerden kaynaklandığını; savaş konulu edebî eserlerin terbiyevi yönünün ne olduğunu; harp edebiyatının niçin gerekli olduğunu; edebî tercümenin nasıl yapılması gerektiğini anlatmıştır.

El Basına Kün Tuwsa kitabındaki diğer on yedi yazı siyasi, sosyal ve askerî konularla ilgilidir. Bu yazılar Sovyet-Alman Savaşı'nın sebep ve sonuçları, savaşta gösterilen kahramanlıklar, Sovyet ordusunun gücü ve barışseverliği, savaşın zorlukları, galibiyetin yıl dönümlerinde yapılan kutlamalar, Sovyet halklarının dostluğu, savaşta ölen büyük kumandanların hayatı ve kahramanlığı gibi konuları ele almaktadır.

Seyahatnamesi

Bawırjan Momişuli, ilk ve tek yurt dışı ziyaretini 1963 yılının kasım ayında Küba'ya yapmıştır. Momişuli, Küba'ya sıradan bir insan gibi turist olarak

gitmiştir. Fakat şöhreti Küba'ya kadar ulaşmış olduğu için Momışulı'na Küba'nın üst seviyedeki idarecileri büyük ilgi göstermişler, onu resmî bir konuk gibi ağırlamışlardır. Bawırjan Momışulı, burada birçok yetkili ile görüşmüş ve konferanslara katılmıştır.

Küba'dan döndükten sonra intibalarını *Kuba Äserleri* (Küba İntibaları) adı ile 1964 yılında kitaplaştırmıştır. Bu kitap daha sonra bir kaç defa daha basılmıştır. Üç bölümden oluşan eser, Momışulı'nın bazı konularla ilgili düşüncelerini aksettirmesi bakımından önemlidir. Äzilxan Nurşayıqov bu konuda şu görüşlere yer verir: "*Bu eserde Bawken, askerî fikirlerini edebî eserin kabuğu içine sokmadan sözlü olarak beyan etmiştir. Peki, dinleyiciler kimdi? Küba Ordusunun askerleri, subayları ve generalleriydi.*" (Nurşayıqov 1992: 341)

Kuba Äserleri, Momışulı'nın yaptığı tek yurt dışı ziyaretinde intibaları ve hatıralarını ihtiva eden tek seyahatnamedir.

Biyografileri

Bawırjan Momışulı'nın en çok etkilendiği ve saygı duyduğu insanlardan birisi, belki de birincisi General Panfilov'dur. O, Panfilov'un insanlığına ve askerî dehasına hayrandır. *Moskva Üşin Şayqas* adlı eserin özellikle birinci kitabında Momışulı, Panfilov'dan saygı ve hayranlıkla söz eder. Moskova savunmasında Panfilov, Momışulı'nın komutanıdır. General İvan Panfilov'un 1941 yılında ölümü en çok Bawırjan Momışulı'nı etkilemiştir. Momışulı, General Panfilov'un hayatını, kişiliğini ve ona dair hatıralarını anlattığı *General Panfilov* adlı bir eser de yazar. 1963 yılında Rusça olarak yayımlanan kitabın 1966 yılında Kazakça baskısı da yapılır. (Qısqaşa Entsikyepediya 1989: 435)

Momışulı'nın hikâyelerinde ve *Moskva Üşin Şayqas* kitabında sık sık görülen *Tölegen Toqtarov* genç yaşta ölmüş bir askerdir. 1920 yılında doğan Toqtarov, 1942 yılında Moskova savunmasında can vermiştir. Tölegen de Momışulı'nın silah arkadaşıdır. Momışulı, Toqtarov'un hayatını ve kahramanlığını anlatan *Tölegen Toqtarov* adlı bir kitap yazmıştır. Eser 1965 yılında basılmıştır. (Qısqaşa Entsikyepediya 1989: 435)

Romanları

Romanları hakkında bilgi vermeden önce *tür problemi* üstünde durmak yerinde olacaktır. Onun ilk eseri olan *Uşqan Uya* kitabı, *povest'* olarak isimlendirilmektedir. Tahkiyevi bir eserin *roman* veya *povest'* oluşu, eserin hacmi ile değil olay örgüsü ile ilgilidir. *Uşqan Uya* iki yüz sayfaya yakın bir eserdir. Bu bakımdan *Uşqan Uya* birçok romandan daha uzundur. Ädebiyettanuw Terminderiniñ Sözdigi'nde *povest'* ile ilgili şu bilgilere yer verilmektedir:

"Hacmi bakımından *povest'* bazan küçük romana yakın olsa bile kompozisyonu, yapısının derli toplu ve küçük oluşu, olay örgüsünün tekdüze bir şekilde gelişmesi, olayın kısaca ele alınıp incelenmesi yönleriyle romandan ayrılır. *Povest'*te romandaki gibi karmaşık olaylar ve çatışmalar yoktur. *Povest'* ile roman birbirinden ayırt etmek bazan çok zordur. Ancak *povest'*i küçük roman veya uzun hikâye kabul etmek de doğru olmaz. Çünkü *povest'* kendine has özellikleri olan bir edebî türdür... Bugünkü yerleşik anlayışa göre *povest'*, hikâyeden de romandan da farklı müstakil bir nesir türüdür." (Axmetov vd. 1996: 165)

Görüldüğü gibi Türk edebiyatında *povest'*e tam karşılık gelecek bir edebî tür yoktur. Bazı *povest*leri uzun hikâye, bazılarını ise roman sözüyle karşılamak mümkündür. Hacminin büyük olması dolayısıyla Momışulı'nın *Uşqan Uya* adlı kitabını roman demeyi uygun gördük.

Moskva Üşin Şayqas kitabında da tür problemi vardır. Yazar, bu kitabı savaş sırasında aldığı notlara dayanarak yazmıştır. *Moskva Üşin Şayqas* kitabına tam olarak hatıra demek güçtür. Çünkü eser, bir roman havası içinde yazılmıştır. Başlıklarla birbirinden ayrılan her bölüm aynı zamanda müstakil bir hikâye özelliği de gösterir. Aynı olayın, yani Moskova savunmasının değişik boyutlarını ve sahnelerini belli bir sistem ve düzen içinde anlatması ve olay örgüsünün bir bütünlük arz etmesi sebebiyle *Moskova Üşin Şayqas* adlı eseri de roman olarak isimlendirmeyi uygun gördük.

Netice olarak Bawırjan Momışulı'nın iki roman yazdığını söyleyebiliriz: *Uşqan Uya* ve *Moskva Üşin Şayqas*.

Uşqan Uya, Momışulı'nın ilk eseridir. 1947 yılında yazılmasına rağmen *Naşa Sem'ya* (Bizim Aile) ancak 1956 yılında basılabildiği görülmüştür. Eser T. İymanbekov tarafından *Uşqan Uya* (Uçtuğum Yuva) adıyla Kazakçaya tercüme edilerek 1975 yılında basılmıştır. *Uşqan Uya*, Momışulı'nın edebî gücünü gösteren en önemli eserdir. Eser 1975 yılında *Kazak SSC Devlet Ödülü* ile ödüllendirilmiştir.

1968 yılında çıkan iki ciltlik *Şığarmalar'da Uşqan Uya'dan* alınmış iki hikâye vardır. Birinci hikâye *Awıldağı Alğaşqı May'dır*. Bawırjan Momışulı'nın köyünde kutlanan ilk *1 Mayıs Bayramı'nı* anlatan bu hikâyeye, *Uşqan Uya'da* 130-146. sayfalar arasında yer almaktadır. İkinci hikâye, *Zäpiyra men Zäwré'dir*. Üç bölümden meydana gelen hikâyeye, *Uşqan Uya'nın* kadın konulu üç ayrı kısmının birleştirilmesiyle oluşmuştur. Hikâyenin birinci bölümünde Bawırjan, ablası Äliyma'dan söz eder. *Uşqan Uya'da* daha uzun olan bu bölümün sadece 68-70. sayfalar arası hikâyeye alınmıştır. Bir kadın olarak Zäpiyra'nın tragedyasını anlatan ikinci bölüm *Uşqan Uya'nın* 75-82. sayfaları arasındadır. Zäwré adlı genç kadının başına gelenleri anlatan son bölüm ise *Uşqan Uya'nın* 146-158. sayfalarından alınmıştır.

Uşqan Uya sadece edebî bir eser veya hatıra kitabı değildir. Eserde Kazak halkının çadır hayatı, yaşayışı, hayat anlayışı, komşuluk ilişkileri; çocuk yetiştirme ve evlenme ile ilgili âdetleri, konukseverliği, akrabalık ilişkileri; kökpar¹⁰ ve at yarışı gibi millî oyunları, Ruslara bakışı, inançları geniş şekilde yer almıştır. Yine 1916 Ayaklanması, 1917 İhtilali ve iç savaş gibi olayların halka etkisi; halkın bu olaylara bakışı da *Uşqan Uya*'da yeri geldikçe ortaya konmuştur. Kadının o zamanki Kazak toplumundaki yeri ve değeri de değişik vesilelerle ele alınmıştır. Bu arada evlilikle ilgili âdetlere de Bawırjan'ın ablası Aliyma'nın evlenme sürecin değinilir. (Momışulı 1975: 68.) Kitapta kadın haklarına da önemli yer verilmiştir. Mesela bir iftira yüzünden Zäwre adlı genç kadının maruz kaldığı haksızlık, büyük bir ustalıklarla gözler önüne serilir. (Momışulı 1975: 146.) Bu şekilde kadınların toplumdaki konumu da gösterilmiş olur. Eserin önemli kahramanlarından birisi olan Bawırjan'ın büyük annesi Qıztuwmas ise sözü dinlenen, vakur, evi çekip çeviren bir kadın olarak gösterilir. Momışulı'nın küçük ablası Übiyan da çeşitli vesilelerle eserde yer alır. (Momışulı 1975: 120.)

Moskva Üşin Şayqas (Moskova İçin Savaş), Bawırjan Momışulı'nın yazar olarak tanınması açısından en önemli eserdir. Bu eser bir çok dile tercüme edilmiş, özellikle eski sosyalist ülkelerde meşhur olmuştur. *Moskva Üşin Şayqas*, Rusça yazılmış ve 1958 yılında *Za Nami Moskva* adıyla yayımlanmıştır. (Kısqaşa Entsiklopediysa 1989: 345) Kitabın Kazakça ilk baskısı ise 1959 yılında yapılmıştır.

Moskva Üşin Şayqas kitabının çekirdeği sayılabilecek *Ofitserdiñ Kündeligi* (Subayın Günlüğü) adlı kitap, 1952 yılında basılmıştır. Bu, Momışulı'nın neşredilen ilk kitabıdır. *Ofitserdiñ Kündeligi*'nin ilk on dört sayfası hariç olmak üzere *Moskva Üşin Şayqas*'ın çekirdeğini oluşturmaktadır. *Bizdiñ Adamdar* isimli bölüm (Momışulı 1952: 14) daha sonraki baskılarda geliştirilip genişletilerek *Moskva Üşin Şayqas* kitabı haline getirilmiştir. Nitekim kitabın son baskısı en geniş olanıdır. Bawırjan Momışulı'nın 1968 yılında yayımlanan iki ciltlik *Şığarmalar*'ın birinci cildinde yer alan *Moskva Üşin Şayqas* 340 sayfadır. Bu baskıda yazar, eseri *Birinci Kitap*, *Ekinşi Kitap*, *Üşinşi Kitap*, *Törtinşi Kitap* olmak üzere dört kısma ayırmıştır. Her kitaptaki bölümlere de ayrıca isim vermiştir.

Momışulı'nın askerlik ve savaş hikâyelerinin çoğu *Moskva Üşin Şayqas* kitabından alınmıştır. Yukarıda sözünü ettiğimiz bölümlerin her biri müstakil hikâye özelliği gösterir. Bu hikâyeleri birbiriyle ilişkilendiren, onlara *tek bir eser* kimliği kazandıran ise Moskova için yapılan savaştır. Bu parçalardan birçoğu ya olduğu gibi veya birleştirilerek 1958 ve 1981 yıllarında basılan hikâye kitaplarına *hikâye* olarak alınmıştır.

Momışulı, edebî-nazari fikirlerini *Moskva Üşin Şayqas*'ta uygulama imkânı bulmuş, bunda da oldukça başarılı olmuştur. Çünkü *Moskva Üşin Şayqas*, Moskova savunmasının bir günlüğü gibidir. Ancak, eseri sıradan bir günlük, hatırat veya askerî jurnal olmaktan Momışulı'nın edebî becerisi kurtarmıştır. Gerçekleri, acı da olsa dile getirmiş, hiçbir zaman suniliğe ve mübalağaya sapmamıştır. Momışulı, bazı yazarların Almanları hilkat garibesi, güçsüz, perişan olarak gösterdiklerini belirtir ve buna karşı çıkar. Bu sebepten o, kendi eserinde gerçekçiliğin gereği olarak hem Alman askerlerini hem Sovyet askerlerini tarafsız bir şekilde vermeye çalışır.

Momışulı, eserde kendisini çok fazla öne çıkarmaz. Hâlbuki olayların en önemli kahramanı kendisidir. Diğer kahramanlar, çok fazla görünmeyen kahramanın bakış açısıyla okuyucuya tanıtılmaktadır. T. Älimqulov, Momışulı'nın başka kahramanları kendisinden üstün gösterdiğini şu şekilde ifade ediyor: "*Savaşın bir nevi anatomisi olan bu kitapta müellif, diğer kahramanları kendisinden üstün göstermiştir. Bunlardan birisi İvan Vasileviç Panfilov'dur...*" (Mırzaxmetov 1991: 232)

Momışulı'nın eserindeki şahıs kadrosunda, Sovyet halklarının hemen hemen bütün temsilcileri vardır. Orta Asya uluslarından Kazak, Özbek, Kırgız, Tacik gençleri; Ruslar, Ukraynalılar, Rusyalı Almanlar, Momışulı'nın komuta ettiği askerî birlikte ve diğer birliklerde beraber savaşmaktadır.

Momışulı'nın anlayışına göre çevre, dış dünya ve tabiatla olay ve insan psikolojisi arasında çok büyük bir etkileşim, ilişki vardır. Bu yüzden müellif özellikle *Moskva Üşin Şayqas*'ta tabiat tasvirlerine önemli yer verir.

Moskva Üşin Şayqas, Bawırjan Momışulı'nın savaş tecrübelerini, savaşta yaşadıklarını hikâye ettiği *hatıra-roman* özelliği taşıyan bir eserdir. Momışulı'nın eserini yazarken cephede yazdığı günlüğe fazla bağlı kalması *Moskva Üşin Şayqas*'ın edebî yönünü biraz zayıf bırakmıştır. Eldeki kesin bilgi ve belgeler, yazarın edebî maharetini, hayal gücünü ve yazarlık sezgisini sınırlamıştır. Bu açıdan kitap, *yarı itibari* bir eser görülmektedir. Buna rağmen *Moskva Üşin Şayqas*, onu dünyaya tanıtan kitaptır.

Hikâyeleri

Bawırjan Momışulı, asıl itibarıyla bir hikâyecidir. Onun hikâyeleri diğer tahkiyevi eserleri gibi kendi hatıraları üzerine kurulmuştur. Hatta hikâyelerinin de yaşadıklarının ve gözlemlediklerinin edebî şekilde yazıya geçirilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Bundan dolayı onun hikâyeleri, aynı zamanda biyografik ve otobiyografik belge özelliği de gösterir.

Diğer yazıları gibi Momışulı'nın hikâyeleri de tasnif yayınlanmamıştır. Momışulı'nın hikâyelerinin önemli bir bölümünü *Uşqan Uya* ve *Moskva Üşin Şayqas* adlı romanlarından alınan parçalar oluşturur. Çünkü bu romanların bölümleri müstakil birer hikâye özelliği arz etmektedir.

Yazarın müstakil olarak *Jawıngerdiñ Tulğası* (1958) ve *Adam Qayratı* (1981) adlı iki hikâye kitabı neşredilmiştir. Yayınlanan diğer kitaplarında da hikâyeler yer almaktadır. *Moskva Üşin Şayqas*'ta iki (Momışulı: 1959: 174-197), 1960 yılında basılan *Şığarmalar*'da dokuz (Momışulı 1960: 231-328), 1968 yılında basılan *Şığarmalar*'ın ikinci cildinde sekiz (Momışulı 1968b: 139-229), *Uşqan Uya* kitabında üç (Momışulı 1975: 331-383), *El Basına Kün Tuwsa* kitabında on (Momışulı 1970: 7-155 ve 292-318), ölümünden sonra neşredilen *Qanmen Jazılğan Kitap*'ta sekiz (Momışulı 1991: 324-367) hikâye veya hikâye diyebileceğimiz yazılar yer almaktadır. Ancak bunların çoğunun aynı hikâyeler olduğunu belirtmeliyiz. Buna göre Momışulı'nın otuz beş hikâyesi vardır. Elbette bu sayı kesin değildir. Bu kitaplardaki hikâyelerin adları şöyledir.

Qanmen Jazılğan Kitap: 1. Jol Üstinde (Äzimxannıñ Äñgimesinen Üzindi) (324-334), 2. Mergenderdiñ Kürkeşesi (Äzimxannan Üzindi) (335-339), 3. Öti Adaldıñ Eti Aram ba? (Äzimxannan Üzindi) (339-343), 4. Men Ğoy (Äzimxannan Üzindi) (344-349), 5. Jawıngerdiñ Tulğası (Bizdiñ Adamdar) (349-360), 6. Kök Tömpeş (Kök Tömpeşik) (360-361), 7. Sezikti Qız (361-363), 8. Öltir Onı (363-367); *Jawıngerdiñ Tulğası*: 9. Soñğı Eki Kezdesüw (24-113), 10. Xat (187-189); *Adam Qayratı*: 11. Olar Meniñ Esimde (22-48), 12. Ana Ämiri (48-55), 13. Gritskoniñ Sağatı (55-59), 14. Bir Tünniñ Oqıyğası (59-115), 15. Adam Qayratı (116-126), 16. Jon Arqa (126-133), 17. Ustaz (133-142), 18. Keş Batıp Tañ Atqanda (142-160), 19. Tañ Atıp Keş Batqanda (160-174), 20. Kapitan Bulatov (174-180), 21. Soñğı Kezdesüw (180-188), 22. Kapitan Kirsanov (188-197), 23. Komissar Logvinenko (197-201), 24. Joldasiñdı Jawğa Tastama (202-205); *El Basına Kün Tuwsa*: 25. Alğaşqı Tanısuwlar (38-59), 26. Ötken Künnen Bir Eles (59-64), 27. Bizdiñ Adamdar (128-131), 28. Soğıstıñ Soñğı Sätteri (150-155), 29. Muzey Apa (292-318); *Şığarmalar, II. Tom*: 30. Bata (180-181), 31. Bayğus Polkovnik (181-182), 32. Nar (182-183), 33. Ol Ekewi (183-192), 34. Awıldağı Alğaşqı May (192-208), 35. Zäpiyra men Zävre (208-299).

Bawırjan Momışulı'nın hikâyelerini konuları bakımından askerilik ve savaş hikâyeleri, aşk hikâyeleri, kadın haklarını konu alan hikâyeler, köy hayatını konu alan hikâyeler ve diğer hikâyeler olmak üzere birkaç sınıfa ayırmak mümkündür. Ancak bu sınıflandırma ile işlenen konuları birbirinden kesin olarak ayırmış olmuyoruz.. Çünkü birçok hikâyede konular iç içedir.

Momışuli'nın hikâyelerinin çoğu sosyal gerçekçilik anlayışına göre yazılmış *belgesel hikâye* veya *hatıra-hikâye* diyebileceğimiz askerlik ve savaş konulu eserlerdir. Sadece gerçekleri yazma endişesi müellifin *mekân anlayışını* da belirlemiştir. Momışuli'nın hikâyelerinde gereksiz mekân tasvirlerine girmediğini; mekânla kahraman ve olay arasında bağlantı kurmaya özen gösterdiğini; sadece gerekli hâllerde ayrıntılı mekân tasvirleri de yaptığını söyleyebiliriz.

Momışuli'nın hikâyelerindeki şahıs kadrosu gerçek hayattan alınmıştır. *Men Ğoy* adlı hikâyede *keçi, oğlak, yırtıcı hayvan, maymun* gibi varlıkların da şahıs kadrosu içine girdiğini görmekteyiz. Momışuli'nın askerlik ve savaş konulu hikâyelerindeki şahıs kadrosunu oluşturanlar tabiatıyla askerlerdir. Hatta müellif, bazı hikâyelerine başkahramanlarının adını vermiştir. Mesela *Kapitan Bolatov, Kapitan Kirsanov, Komissar Logvinenko* gibi savaş hikâyeleri başkahramanın adını almışlardır.

Müellifin askerlik ve savaş hikâyelerindeki şahıs kadrosunu her seviyedeki Sovyet askeri oluşturmaktadır. Momışuli, bu askerleri genellikle vaka gelişirken okuyucuya sunar. Yani kahramanın rolü ve karakteri vaka zincirini meydana getiren metin halkalarında gözler önüne serilir. Momışuli, kahramanları tanıtırken ruh tahlillerine girmez. Yukarıda da söylediğimiz gibi kahramanın tabiatı ve ruhi yapısı yaptığı işlerde ortaya çıkar. Müellif, kahramanın fiziki görünüşünü ana hatlarıyla verir. Bu da kahramanın tabiatı ile ilgili ileride orataya çıkacak özellikleri sezdirecek mahiyettedir.

Bawırjan Momışuli'nın *Zäpiyra men Zäwre* adlı hikâyesinin kahramanları Zäpiyra ve Zäwre adlı kadınlardır. Hikâyenin birinci bölümünde Zäpiyra'nın tragedyası ikinci bölümde ise Zäwre'nin tragedyası anlatılır. Momışuli'nın hikâyelerindeki kadın kahramanlardan birisi ablası *Übiyanı*'dır. *Muzey Apa* hikâyesinin başkahramanı olan Übiyan, geleneklerine bağlı, tertipli, yaşlı olmasına rağmen Ruslar arasında bile tercümansız rahatça dolaşabilen bir kadındır. Bu yönüyle o, eski Kazak kadınının bütün özelliklerini üzerinde toplayan bir tiptir. *Awıldağı Alqaşqı May* adlı hikâyesinin başkahramanı komünist idareci Sadıq Ablanov'dur. Sadıq Ablanov, insanlara yaklaşımıyla, sorulara verdiği usta cevaplarla, komünizmi halkın anlayışına uygun şekilde anlatmasıyla ideal bir komünist idareci tipi olarak sunulmuştur.

Momışuli'nın hikâyelerinde anlatıcı genellikle kahramanlardan birisidir. Yani yazar, sözünü kahramanlardan birisine emanet etmiştir. Olaylar bu anlatıcının bakış açısıyla gözler önüne serilmiştir. Momışuli yaşadıklarını yazan bir müellif olduğu için bu *anlatıcı kahraman* da yine kendisidir. Dolayısıyla Momışuli, eserlerinin çoğunda şahıs kadrosu içinde ya birinci derece ya da ikinci ve üçüncü derece kahraman olarak yer almaktadır.

Sonuç

Bawırjan Momışulı ciddi, dobra dobra konuşan, dalkavukluktan hatta iltifattan hiç hoşlanmayan, askerlikte olduğu kadar sivil hayatta da disiplinli; bütün bunların yanında insanlara değer veren, aldığı bütün aylığı dağıtacak kadar cömert, dostlarına her zaman sadık bir insandır. Kim olursa olsun doğruyu söylemekten çekinmemiştir. Bu sebepten olsa gerek komutası altında savaşanlardan çoğuna *Sovyetler Birliği Kahramanı* unvanı verilmesine rağmen o, bu unvana ancak ölümünden sekiz yıl sonra yani 1990 yılında layık görülmüştür.

Momışulı'na göre bir yazar sadece gerçeği yazmalıdır. Hayali olan, zihinden kurulan olaylar üzerine edebi eser bina edilemeyeceğini savunan müellif, bu fikrini kendi eserlerinde büyük ölçüde tatbik etmiştir. Sosyal gerçekçilik denen bu ilke otuzlu yıllardan sonra zaten Komünist Parti'nin dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin *resmî edebî görüşü* haline gelmiştir. Ancak, Momışulı gerçeği yazarken edebî olanı yakalayabilmenin de gereğine inanır. Ona göre yazarın edebî gücü de burada ortaya çıkacaktır.

Bawırjan Momışulı, tam mânasıyla bir Kazak aydınıdır. Bu yüzden kendi ulusunu çok sever. O, kendi ulusunu sevmeyen bir insanın başka milletleri de sevmeyeceğine inanır. Bu sebepten o, kendi örf ve âdetlerini, tarihini, edebiyatını hatta dilini bilmeyen Kazakların çoğaldığını gördükçe isyan edecek olur. Kazak dilinin içler acısı hâlini devrin en üst seviyedeki yöneticilerine yazdığı mektuplarda dile getirir. Momışulı Rusçanın kullanılmasına karşı değildir. Ancak Kazakistan'da resmî dilin uygulamada da Kazakça olmasını, Kazakların Kazakça eğitim veren okullarda okumasını, iki Kazak'ın birbiriyle konuşurken Rusçayı değil Kazakçayı kullanması gerektiğini söyler. O devirde bu fikri seslendirebilmek hakikaten olağanüstü bir cesaret işidir. Bu cesareti de ancak Bawırjan Momışulı gibi bir *kahraman* gösterebilmiştir.

Momışulı, bir asker olduğu için eserlerinin hikâyelerinin çoğunu askerlik ve savaş hikâyeleri oluşturur. Dolayısıyla onu Kazak harp edebiyatının kurucu kabul etmek yerinde olacaktır.

Netice olarak şunu söylemek mümkündür: Bawırjan Momışulı, Sovyet devrini bütün olaylarıyla yaşamış bir asker, fikir adamı ve edebiyatçıdır. O, komünizmin yetiştirdiği tek tip insanın sınırları zorlayan, kabına sığmayan bir şahsiyettir.

KAYNAKÇA

- AMANTAY, Diydar (1996) , "Ulı Dala: Qazaq, Qazaq Degenimiz – Bawırjan", *Zaman Qazaqstan Gazeti*, Almatı: 9 Mamır: 17.
- AXMETOV, Zäkiy ve Şañbayev, T. (1996), *Ädebiyeyettanuw Terminderiniñ Sözdigi*, Almatı: Ana Tili Yay.

- MIRZAXMETOV, Mekemtas (Qurastırğan) (1991), *Bawırjan Batır.*, Almatı: Jalın Yay.
- Momişuli, Bawırjan (1952), *Ofitserdiñ Kündeligi*, Almatı: Qazaqtıñ Memlekettik Kórkem Ádebiyet Yay.
- MOMIŞULI, Bawırjan (1959), *Moskva Üşin Şayqas*, Almatı: Qazaqtıñ Memlekettik Kórkem Ádebiyet Yay.
- MOMIŞULI, Bawırjan (1960), *Şıǵarmalar*, Almatı: Qazaqtıñ Memlekettik Kórkem Ádebiyet Yay.
- MOMIŞULI, Bawırjan (1968a), *Şıǵarmalar I*, Almatı: Jazuwşı Yay.
- MOMIŞULI, Bawırjan (1968b), *Şıǵarmalar II*, Almatı: Jazuwşı Yay.
- MOMIŞULI, Bawırjan (1970), *El Basına Kün Tuwsa*. (Qurastırğan: Erkin İybrayev), Almatı: Qazaqstan Yay.
- MOMIŞULI, Bawırjan (1975), *Uşqan Uya (Şıǵarmalar)*, Almatı: Jazuwşı Yay.
- MOMIŞULI, Bawırjan (1991), *Qanmen Jazılǵan Kitap.*, Almatı: Qazaqstan Yay.
- NURǴALIY, Rımǵalıy (1997), *Awezov jáne Alaş (Adebiyette Ulltıq Ruwx)*, Almatı: Sanat Yay.
- NURŞAYIQOV, Ázilxan (1992), "Aqıyqat pen Añız", *Tört Tomdıq Şıǵarmalar Jıynaǵı 2*, Almatı: Jalın Yay.: 3-363.
- Qazaq SSR Qısqaşa Entsiklopediya IV-Tom*, (1989), "Bawırjan Momişuli", Almatı: Qazaq Sovet Entsiklopediyasınıñ Bas Redaktsiyası Yay.

-
- ¹ Kazaklar, Rusya'nın Orenburg şehrini Orınbor diye isimlendirmektedir ki bu şehir Bolşevik İhtilali'nden sonra birkaç yıl Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur.
- ² Abay Qunanbayulı 1845-1904 yılları arasında yaşamış, çağdaş Kazak edebiyatının kurucusu sayılan şair, yazar ve mütefekkindir.
- ³ Axmet Baytursınulı, 1873-1938 yılları arasında yaşamış şair, yazar, dil bilimci, Türkiyatçı, eğitimci ve siyasetçidir. Arap harflerine dayalı ilk Kazak alfabesini yapmıştır. Alaşorda Harketi içinde yer almıştır. Vatan haini yaftasıyla idam edilmiştir.
- ⁴ Maǵjan Jumabay, 1893-1938 yılları arasında yaşamış, özellikle Kazak şiirinin çehresini değiştiren şair ve yazardır. Vatan haini olduğu gerekçesiyle Stalin devrinde idam edilmiştir.
- ⁵ Säken Seyfollaulı, 1894-1938 yılları arasında yaşamış şair ve yazardır. Kazak Sovyet edebiyatının kurucularından sayılır. Her alanda eser vermiştir. Stalin devrinde idam edilmiştir.
- ⁶ Säbiyt Muqanulı, 1900-1973 yılları arasında yaşamış edebiyatçıdır. Sovyet devri Kazak edebiyatının en önemli temsilcilerinden biridir. Her alanda eser vermiş olmasına rağmen roman ve hikâyeleriyle ünlenmiştir.
- ⁷ İliyas Jansügirulı, 1894-1938 yılları arasında yaşamış şair ve yazardır. Çağdaş Kazak edebiyatında destan türünün gelişmesinde önemli rol oynamış bir şairdir. Stalin devrinde idam edilmiştir.
- ⁸ Alaşorda Partisi, Kazakların ilk demokratik örgütü olarak Kabul edilir. Partinin kurucu üyeleri Äliyhan Bökeyxan, Älimxan Ermek, Axmet Baytursınulı, Mustafa Şoqay gibi milliyetçi aydınlardır. Alaşorda'nın esas amacı Bolşevik İhtilalinin doğduğu ortamdan faydalanarak Kazaklara özerklik kazandırmaktır. Bu bağlamda millî meclis kurulacak, eğitim ve öğretim Kazakçalaştırılacak, millî hazine kurulacak, din işleri için müftülük kurulacak, Kazaklara mahsus adliye teşkilatı kurulacak, toprak asıl sahibi olan Kazaklara verilecektir. Bu hedeflere ulaşmak için çok geçmeden Aralık 1917'de Alaşorda Hükümeti kurulur. Alaşçılar, Özbekler ve Kırgızlar içinden de taraftar bulurlar. Nihayet Bolşeviklerin Rusya'da iktidarı kesin ele geçirmesinden sonra Alaşorda Hükümeti de dağılır ve 1921 yılında Komünistlere katılmak zorunda kalır. Alaşordacıların birçoğu 1930'lu yıllarda Stalin'in gerçekleştirdiği etnik temizlik sırasında öldürülmüştür.

⁹ Bawke, Bawırjan Äke yani Bawırjan Ağa hürmet ifadesinin kısaltılmış şeklidir. Kazaklar bu tür kısaltmaları çok kullanırlar. Mesela Sattar Äke, Säke; Maxmut Äke, Mäke biçiminde kısaltılır.

¹⁰ Kökpar: Atlı kişilerin kesilip iç organları çıkarılmış oğlak veya keçiyi ele geçirip bir dairenin götürüp bırakması esasına dayanan Kazak millî oyunu. Yenen kişi hem kesilmiş hayvanı hem de evvelce belirlenmiş ödülü alır.